

**Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin Haklarını Korumak için
Verdiği Mücadelenin Bazı Yönleri****Some Aspects of Omar Faig Nemanzadeh's Struggle to Protect the Rights of
Ahıska Turks****Некоторые аспекты борьбы Омара Фаика Неманзаде за защиту прав
ахискинских тюрков****İkram Çınar¹****DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11382375>****Makale Türü: Araştırma Makalesi****Makale Bilgileri****Öz****Geliş Tarihi**

15.04.2024

Kabul Tarihi

18.05.2024

Anahtar KelimelerÖmer Faik
Numanzade,
Ahıska,
Ahıska (Mesket)
Türkleri,
Atabek Yurdu.

Bu çalışmada 20. yüzyılın başlarında etnik baskıya maruz kalan Ahıska Türkleri ve onların haklarını koruma mücadelesi ele alınmıştır. Makalede, Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin haklarını savunma çabaları tarihi ve siyasi bağlamda incelenmiştir. Ahıska genel olarak 1268 yılından itibaren İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı gibi çeşitli Türk devletlerinin koruması altında kalmıştır. Makalede incelenen Numanzade, Ahıska'da doğdu ve eğitimci ve düşünür olarak tanındığı Azerbaycan'da yaşadı. Ahıska Türklerinin haklarının korunmasında aktif rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı ve Rus ordularının çekilmesiyle Kafkasya'da ortaya çıkan devlet boşluğu, bölgedeki Müslüman toplulukların örgütlenmesine ve kendi kaderlerini belirlemesine yol açtı. Bu süreçte Numanzade bir lider olarak ortaya çıktı. Ahıska'da yaşananlar, Numanzade'nin Ahıska Türklerinin haklarını savunma mücadelesinin önemini ve zorluklarını ortaya koyuyor. Numanzade, Ahıska'nın tarihte olduğu gibi Atabek Yurdu'nun bir parçası olması gerektiğine inanıyordu. Bu olmayınca, Ahıska Türklerinin Bolşevik sistemin birçok topluluğa sağladığı bir statü olan "özerk bölge" olarak tanınması için mücadele etti. Ancak bu sağlanamadı ve Ahıska Türkleri etnik temizliğe maruz kaldı.

Article Info**Abstract****Received**

15.04.2024

Accepted

18.05.2024

KeywordsOmar Faig
Nemanzadeh,
Ahalsikhe,
Ahıska (Meskhetian)
Turks,
Sa-Atabago.

In this study, the Ahıska Turks who faced ethnic oppression at the beginning of the 20th century and their struggle to protect their rights are discussed. The article examines Omar Faig Nemanzadeh's efforts to defend the rights of the Ahıska Turks in a historical and political context. Ahıska has generally remained under the protection of various Turkish states since 1268, such as the Ilkhanid, Qara Qoyunlu, Aq Qoyunlu, Safavid, and Ottoman Empires. Nemanzadeh was born in Ahıska and lived in Azerbaijan, where he became known as an educator and thinker. He played an active role in protecting the rights of the Ahıska Turks. After the First World War, with the withdrawal of the Ottoman and Russian armies, a power vacuum emerged in the Caucasus, leading to the organization of Muslim communities in the region to determine their own destiny. During this process, Nemanzadeh emerged as a leader. The events in Ahıska highlight the importance and difficulties of Nemanzadeh's struggle to defend the rights of the Ahıska Turks. Nemanzadeh believed that Ahıska should be part of Sa-Atabago, as it was historically. When this did not happen, he fought for the recognition of Ahıska Turks as an "autonomous

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Kars. ikramcinar@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0645-1895>

region," a status provided to many communities by the Bolshevik system. However, this could not be achieved, and the Ahıska Turks were subjected to ethnic cleansing.

Информация о статье Резюме

Дата прибытия

15.04.2024

Дата приема

18.05.2024

Ключевые слова

Омер Фаик
Неманзаде,
Ахыска,
Турки-ахыска
(месхетинцы),
Атабекское
государство.

В данном исследовании обсуждаются турки-ахыска, столкнувшиеся с этническим притеснением в начале 20-го века, и их борьба за защиту своих прав. В статье рассматриваются усилия Омара Фаика Неманзаде по защите прав турок-ахыска в историческом и политическом контексте. Регион Ахыска в большей части своего существования оставался под защитой различных турецких государств с 1268 года, таких как Ильханиды, Каракоюнлу, Аккоюнлу, Сафевиды и Османская империя. Неманзаде, о ком идет речь в статье, родился в Ахыске, жил в Азербайджане, где и стал известен как просветитель и мыслитель. Он играл активную роль в защите прав турок-ахыска. Государственный вакуум, возникший на Кавказе с выводом османской и российской армий после Первой мировой войны, привел к сплочению мусульманских общин и определению своей дальнейшей судьбы. В ходе этих событий Неманзаде стал лидером своего народа. События произошедшие в Ахыске, подчеркнули важность и трудности борьбы Неманзаде по защите прав турок-ахыска. Неманзаде считал, что Ахыска должна стать частью Родины атабеков, как это было в историческом прошлом. Когда была отвергнута эта идея, он боролся за признание турок-ахыска в признании «автономного региона» - статуса, предоставленного многим общинам большевистской системой. Однако добиться этого не удалось, и турки-ахыски подверглись этнической чистке.

Giriş

Ömer Faik Numanzade, Ahıska'nın yetiştirdiği önemli bir Türk aydını, yazarı, eğitimcisi ve politikacıdır. Azerbaycan'da yaşamış, çalışmalarını ve mücadelesini orada sürdürmüştür. O bir Azerbaycan aydını ve politikacıdır. Azerbaycan'da ceditçi bir eğitimci, düşünce adamı, gazeteci ve yayıncılığı ile bilinir. Numanzade'nin bir yönü de doğum yeri olan Ahıska ve soydaşı olan Ahıska Türklerinin haklarını korumak için verdiği mücadeledir.

Ömer Faik Numanzade, 24 Aralık 1872 yılında günümüzde Gürcistan'da kalan Ahıska'nın Agara köyünde doğmuş, Azgur kasabasında büyümüştür. Babası Numan, annesi Hamide Hanım'dır. Eğitime önem veren bir ailenin çocuğudur. İlkokulu Rus okulunda okur, böylece Rusçayı öğrenir. Dayısı İstanbul'da Fatih Medresesinde öğrencidir. Anası, Ömer Faik'i dayısının yanına gönderip molla olmasını istemektedir. Babası ise oğlunun bilimsel eğitim alması gerektiğini savunur. Bu amaçla Gori'deki ünlü öğretmen okulunda okutmak istemektedir. Ailede bu tartışma sürerken, babasının evde olmadığı bir günde annesi Ömer Faik'i İstanbul'a gidenlerin yanına katar ve Ömer Faik'i İstanbul'a gönderir (Numanzade, 2000).

Ömer Faik, Fatih Medresesine kaydolur. Yatılı bir okuldur ancak Ömer Faik bu okuldaki eğitimden hoşlanmaz. Anılarında ayrıntılarıyla anlattığı gibi, tesadüfen bilimsel eğitim yapan Darüşşafakalı çocuklarla tanışır ve o okula kaydolmanın yolunu bulur (Numanzade, 2000). Darüşşafaka'da iyi bir eğitim alır. Fransızca ve Arapçayı öğrenir. Yurt ve dünya sorunlarıyla da ilgilenir ve Genç Türkler (Jöntürk) hareketine sempati duyar.

Türkçe, Fransızca ve Rusçayı edebi düzeyde konuşur, okur ve yazar, Gürcüce ile iletişim kurabilir ve Ermeniceyi anlardı (Çınar, 2023a). Okul bittikten sonra eğitilmiş oluşu ve bildiği dillerden ötürü Galata postanesine memur olarak atanır. Görevi yurtdışından gelen siyasi nitelikteki kitap ve gazeteleri sansür kurulu adına incelemektir. Ancak kendisi de Jöntürklerle bağlantılı olduğu için bir süre sonra durumu anlaşılır. Bunun üzerine Ahıska'ya döner.

Ömer Faik, molla olması için gönderilmiştir ancak o Çarlık Rusya'sına modernist, milliyetçi ve demokrat bir ceditçi olarak dönmüştür. Bu sürpriz karşısında Ahıska'daki çevresi onu yadırgar, o da Azerbaycan'ın bazı şehirlerinde ceditçi okullar açarak öğretmenlik yapar, Tiflis'te basın yayın işlerine girer (Çınar, 2024). Celil Memmetkuluzade ile ünlü Molla Nesreddin gazetesini yayımlar. 1906 yılında o artık tanınan bir gazeteci ve yazardır.

Ömer Faik Numanzade'nin hayatı Azerbaycan'da geçtiği ve Soğuk Savaş süresince de iletişim az olduğu için Türkiye'de dar bir çevrenin dışında tanıyanı yoktu. Numanzade Rusya'da da geri planda bırakılmış bir aydındır. Çarlık zamanında eğitimini Türkiye'de aldığı ve yazdığı yazılarında Türkçü olduğu için gazete ve dergi çıkarmasına izin verilmemiştir, Çarlığın siyasi polisi ve sansür görevlilerinin yakın gözetiminde kalmıştır (Numanzade, 2000; İshakov, 2023). Tiflis'te Çar rejiminin sansür görevlisi olan Mirza Şerif Mirzayev hatıralarında Numanzade'nin yazılarının çok tehlikeli olduğunu ve devrimci düşünceler taşıdığını yazmıştır. “O şuurlu bir şekilde hayatını riske atmıştı: ‘ya ölmek ya da son maksada ulaşmak’ Numanzade'nin hayatının parolası olmuştu.” demiştir (akt. Qurbanov, 1992). Ahıska Türklerinin hakları için verdiği mücadele yüzünden Gürcistan yönetimlerinde defalarca tutuklanmış, 1937 yılında Gürcistan'da Ahıska savcısı Odabaşyan'ın tutuklamasından sonra rejim karşıtı olmak iddiasıyla kurşuna dizilmiştir. Rejim karşıtı olmak damgası onun en çok tanındığı Azerbaycan'da da üstünün örtülmesine yol açmıştır. Onu 1937'den sonra anmak ve hayatını adadığı mücadelesini ve eserlerini ortaya koymak büyük cesaret gerektirmiştir. Üstelik 1958'de aklanmış olmasına karşın!

Numanzade hakkında ilk önemli yayın Abbas Zamanov'un makalesidir; 1973 yılında Bakü'de “Dil ve Edebiyat” dergisinde yayınlanmıştır. Bu yazı Yavuz Akpınar tarafından 1986'da Türkiye Türkçesine aktararak yayınlanmıştır (Zamanov, 1986).

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte Numanzade'nin üzerindeki örtü de kaldırılmaya başlamıştır. Profesör Şamil Qurbanov onun hakkında bir kitap yazmış (Qurbanov, 1992), Numanzade'nin çeşitli gazetelerde yazdığı makalelerden bir seçki yaparak “Seçilmiş Eserler”ini yayınlamıştır (Numanzade, 2006). Numanzade'nin 1906 yılına kadar olan kısmını içeren hatıratı da yayınlanmıştır (Numanzade, 2000). 2022 yılına kadar eldeki metinler ve onun hakkında bilgisi olanlarla belgesel çekimleri yapılmıştır. Farklı bilimsel toplantı ve dergilerde çok sayıda makale yayınlanmaya başlamıştır. Türkiye'de Rıdvan Çitil (2013, 2020), Bizim Ahıska Dergisinde (S. 31-55) ve Eğitim Dergisi'nde (S. 68-70, 78) “Ahıskalı Ömer Faik Numanzade'nin Matbuat Hayatı” başlıklı yazı dizisi yayınlamıştır. Onun hakkında iki tez yazılmıştır (Kemaloğlu, 2015; Mustafayev, 2019). Ahıska tarihine ilişkin yazılan tezlerde de adı geçer. 2022 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Ömer Faik Numanzade'nin doğumunun 150. yılında Kültür Bakanlığı (Medeniyet Nazırlığı) ve Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinde (AMEA) etkinlikler yapılması hakkında bir serencam yayınlamasıyla bilimsel toplantı ve yayınlarda artış olmuştur. Bu bağlamda AMEA Dilcilik Enstitüsünün “Ömer Faik Numanzade ve Ana Dilimiz” (AMEA, 2023) adlı toplu çalışması yayınlanmıştır. Bu çalışmada Numanzade'nin çalışmalarını inceleyen 24 makale yer almıştır. Azerbaycan'dan “Çapar Dergisi” de Haziran 2023 sayısını iki cilt halinde sadece Ömer Faik Numanzade'ye ayırarak yayınlamıştır. Necef Eskerzade ve Nicat Heşimzade'nin “Işığımız Sönmeyecek” adlı kitabı ve İrade Musayeva'nın (2023) “Ömer Faik Numanzade: Publisist, Maarifçi ve İçtimai Hadim” adlı eseri de mutlaka anılması gereken çalışmalardandır. Bunlara rağmen Numanzade'nin ihmal edilmiş bir fikir ve mücadele adamı olduğunu söylemek gerekir.

Ahıska, şimdi Gürcistan'da kalmış olan bir ilçedir ancak onun tarihsel rolünü ve bölge merkezi olması özelliğini bilmeden tek başına bir ilçe olarak ele almak doğru olmaz. Ahıska,

Atabek Yurdu olarak bilinen (Gürcü kaynaklarında *Samshe Sa-Atabago* adıyla geçen²), tarihte genellikle muhtar/özerk bir eyalet ya da Atabeklik olarak varlığını sürdürmüş bir bölgenin merkezidir. Selçuklular 1064'ten itibaren bölgeye hâkim olmuştur (Bedirhan, 2000). Harzemşahlar döneminde kısa bir süreliğine Celaleddin Mebgüberdi, 1225 yılında bölgeyi ele geçirmiş, 1239 yılında Baycu Noyan tarafından alınarak İlhanlılara bağlanmıştır. 1268 yılından itibaren İlhanlılara bağlı bir atabeklik haline gelmiştir. Ahıska, 1268'den sonra büyük Türk devletlerinin himayesinde bir bölge merkezi olarak tarihteki yerini almıştır. Cengiz Han İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya yerleşmesiyle birlikte Ahıska'yı da içine alan bölge, bir Atabeklik olarak özerk bir yönetime kavuşmuştur (Gezer, 2019; Dedeoğlu, 2021). İlhanlı Devleti'ne bağlı olan bu beylik 1334'te Karakoyunlulara bağlanırken, 1386'da Timurlulara geçmiştir. Timur'un 1405'te ölümü üzerine yeniden Karakoyunlu Devleti'ne bağlanmıştır. 1463 yılında ise Akkoyunlulara dahil olmuştur. Safevi Türk devletlerine bağlılıkla varlığını sürdürürken, 1559'da Ardahan ve Göle Osmanlı Devleti'ne katılmış, 8 Ağustos 1578'de Çıldır Savaşı ile Caksu Kalesi de Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Posof-Caksu'daki merkezi Ahıska'ya taşınarak Çıldır Eyaleti adı altında örgütlenmiştir (Kırzioğlu, 1953; Kırzioğlu, 1992; AV, 2002; Tosik Dinç, 2019).

Ahıska, tarihte birçok kez farklı ülkelerin yönetiminde kalmış, çok sayıda uluslararası anlaşmanın konusu olmuştur (Askeroğlu Aslan, 2019). 1828'den sonra bölgeye Rusya'nın girmesiyle Atabek Yurdu parçalanmış ve Ahıska, Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. Atabek Yurdu'nun diğer yerleri genellikle Osmanlı Devleti'nin toprağı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu parçalanmayı 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları düzeltmemiş ve bu durum günümüze kadar sürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Osmanlı ve Rusya ordularının savaş dışında kalmaları Kafkasya'da büyük bir devlet ve otorite boşluğu yaratmıştı. Rusya'nın Kafkas Dağlarını aşıp (1700'lerin başı) bölgeye gelmesiyle çalkantılı bir dönem başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başından itibaren Rus, Ermeni ve Gürcü saldırılarına maruz kalan Türkler, kendi kaderlerine sahip çıkmak için örgütlenmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı yönetimi müttefiklerini artırmak adına Gürcü milliyetçileri ile ilişki kurarak onlara, yardımlaşma karşılığında ilerleyen zaman içinde özerk bir Gürcistan kurulması vaadini vermiş, 22 Aralık 1914'te anlaşma imzalanmıştır (Shaw, 1921). 15 Haziran 1915'te bir Gürcü komitesi Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Wangenheim'in hazırladığı bir Alman prensin yönetiminde Gürcistan Krallığı kurma projesini Osmanlı hükümetine sunmuştur (Qafarov'dan akt Özdemir, 2019). 16 Ekim 1915'te ise Enver Paşa'nın temsilcisi İsmet Bey (İnönü) ile Gürcü temsilci Matschabelli arasında bir anlaşma yapılmış ve bir Gürcü alayı kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre; Binbaşı Genel komutasındaki Gürcü Alayı Rize merkezli Lazistan Osmanlı komutanlığında hazırlanacaktı. Alayın silah, cephane ve mali ihtiyaçları Osmanlılarca karşılanacak, askerleri de Trabzon ve Çoruh bölgelerinde yaşayan Gürcülerden sağlanacaktı (Shaw, 1921).

Kasım ve Aralık 1915'te, Gürcü Alayı'na Batum, Ünye, Samsun, Trabzon, Rize, Sivas ve Amasya'da yaşayan Gürcü mülteciler, 2 mecdiye maaş garantisi, aile bireylerinin her birine 2 mecdiye ve aile başına 8 mecdiye karşılığında Gürcü Alayı'na katıldılar. Ancak bu askerler Müslüman olmalarına karşın Osmanlı subayları yerine Almanların yönlendirdiği Hristiyan Gürcü subayların emirlerine göre hareket etmeye başladılar (Shaw, 2021). Sonuçta, bu Gürcü Alayı, başarılı sonuçlar alamadan 1916'dan sonra etkisizleşti.

² Bir Azerbaycan kaynağı, "Samshe Sa-atabago bölgesinin adının Azerbaycan Türkçesinde "Üçkale Atabey Yurdu" olan adın Gürcüceye çevrilmesiyle elde edildiğini" belirtir (Mahmudov vd, 2018: 37'deki dipnot). Çınar (2023b) ise bu atabekliğin adının "Caksu Atabekliği" olması gerektiğini ileri sürer.

Atabek Yurdu'nda Türklere Yönelik Katliamlar

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusya'sı iç karışıklıklar içindeydi. Rusya, Japonya ile olan savaşın yaralarını henüz saramamış, Bolşeviklerin muhalefeti hızla yükselmiş ve devlet otoritesini sarsmaktaydı. Rusya'nın genellikle Anadolu'dan davet ederek Ahılkelek, Gümrü, Revan ve civarına yerleştirdiği Ermeniler, Rus devletinin mali ve askeri desteği ile yüksek bir siyasal motivasyon elde etmiş, silahlarının gücü ile de terör hareketlerine başlamıştı. İşgal altındaki Kars, Ardahan, Ahıska gibi yerlerdeki Ermeni çeteleri bölgenin Türk ahalisini Osmanlı ordusuna yardım ettiği bahanesiyle 1914'ten itibaren Kars Oblastındaki Türklere karşı yağma ve katliam hareketlerine girişti (Alp, 2009; Aslan, 2009; Mehmetov, 2009). Böylece Ermeniler, Rus ordusu içinde "Ermeni Gönüllü Alayları" halinde örgütlenmiş ve yer yer kontrol edilemez bir güç haline gelmişti. Bu birlikler birçok durumda Rus subaylarının emirlerini dinlememekte, Türk sivillerine karşı korkunç katliamlar yapmaktaydılar (Kırzioğlu, 1970). Örneğin Rus ordusu içindeki Ermenilerin, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri Rus kontrolü altında bulunan Kars, Ardahan ve Batum'daki Müslüman bölgelerinde çok sayıda kanlı ve vahşi katliamları büyük facialara yol açmıştır (Shaw, 2021: 82; Alp, 2009; Aslan, 2009). Stanford Shaw bu konuda şunları yazmıştır:

"Ermeni Gönüllü Birlikleri sadece kendi Ermeni subaylarının emirlerini uyguladılar. Müslümanlara baskı ve katliamlar, Rus subayların azalıp gitmelerine sebep olan Bolşevik İhtilali'ne kadar devam etti. Bu durumda meydanı boş bulan Ermeniler, katliamlarına 1918'in başında Halil (Kut) Paşa'nın komutasındaki Osmanlı orduları ve İslam Ordusu'nun bu katliamları durdurmak için devreye girmesine kadar, daha da acımasızca devam ettiler. Mart 1915'te Kars ve Ardahan'da yaklaşık 30.000 Müslüman vahşice öldürüldü,³ evleri yıkıldı ve kadın ve çocukları evsiz barksız ve aç bırakılırken diğer erkek ve kadınlar, lafta da olsa, "Rus kontrolünde olan Ermeniler" tarafından dövüldü ve kadınlarına tecavüz edildi. Rus askerlerinin eline düşen Müslümanlar, muntazaman dipçiklerle dövülmesine karşılık, Rus ordusundaki Ermeni askerlerin eline düşen Müslümanlar, Rus komutanların emirlerine rağmen, tereddüt edilmeden hemen öldürüldüler." (Shaw, 2021: 89-90).

Güney Kafkasya'da başlayan etnik hareketlenmelerle beraber, Rusya ve Osmanlı devletlerinin dağılması, SSCB ve Türkiye'nin henüz kurulmaması sebebiyle güvenliği sağlamadığı 1917-1921 yılları arasında bölgede dinsel ve etnik kaynaklı çatışma ve işgaller yaşanmıştır. Bu dönem, aynı zamanda ırkçılığın da yüksek düzeyde yaşandığı bir dönemdir. Çarlık ordusundan kalan silahlarla güçlenen başta Ermeniler tarafından olmak üzere Müslümanlara (Türklere) yönelik toplu katliam ve terör faaliyetlerine girişilmiştir (Ağayev, 2008). Bu katliamlar Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'nın birçok yerinde yaşanmıştır (Neciyev, 2006; Adıgüzel, 2012; Aziz, 2013; IHRNASA, 2013).

Numanzade, 1914-1915'teki "Ardahan-Kars Kırgını"nın yarattığı felaketi Azerbaycan kamuoyuna duyuran gazetecilerden biridir. 22 Aralık 1914 tarihli İkbal gazetesine yazdığı "Tecili Yardım Lazım" başlıklı yazısında katliamı tasvir eder ve acil yardım çağrısı yapar. Yardım çağrısı yapan tek kişi Numanzade değildir. Başta Mehmet Emin Resulzade, Ahmed Cavad ve Şefika Efendizade olmak üzere birçok Azerbaycan aydını yardım ve destek çağrısı yapmıştır. Bu çağrılar karşılığını "kardaş kömeği" ile bulur (Aslan, 2000; Sarıkaya, 2019).

Atabek Yurdu ve özellikle Ahıska ve civarında katliamların birçok örneği olmakla birlikte sadece Göyye ve Hosbiye katliamlarını anmak yeterlidir.

1918 Mart'ının başlarında Ahılkelek'in büyük köylerinden olan ve Karapapak Türklerinin yaşadığı Göyye'nin korumasız insanlarına katliam yapılmıştır. Taşnak çeteleri köyü kuşatarak bir kısım çocuk ve kadınları süngülerle öldürmüş, hayatta kalanları ise rehin almışlardır. Göyye katliamından yaklaşık üç ay sonra Yerli-Türk köyü olan Hosbiye köyüne yönelmişler, köyün bütün nüfusunu ele geçirip Ahılkelek merkezine taşımış ve bir süre sonra burada katletmişlerdir

³ Esker (2017), 1914-15 Ardahan-Kars kırgınında öldürülenlerin sayısını 40 bin olarak verir.

(İsmayıl, 2017; Valehoğlu Hacılar, 2019). Ardahan ve Kars'tan haberlerine geniş yer veren Gürcü basını bu katliamlara gazetelerde yer vermemiştir (Valehoğlu Hacılar, 2019). Mart 1919'da Ahıska'da yaşanan ve Azerbaycan basınında "Ahıska Kırgını" olarak adlandırılan (E.H., 1919) katliama aşağıda yer verilmiştir.

Ahıska Türklerinin Kendini Savunma Çabaları

1910 yılından itibaren Ahıska Türklerine yönelik ırkçı baskılar artıp, Ahıska Rusya'nın dışında başka güçlerce işgal edilmek istenince Ahıska Müslümanlarının da kendi kaderlerini belirlemek istedikleri anlaşılıyor. Zira Ahıska 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra zaman zaman Rus işgalinde kalsa da o dönemde sınırlar keskin çizgilerle kapatılmadığından Ahıska ile Atabek Yurdu bağlantıları sürüyordu. Sosyo-kültürel ilişkiler devam edebildiğinden Posof ve Oltu gibi Türkiye'de olan kısımlarla akrabalık ilişkileri de sürdürülmüştür. Ancak 1900'lerden sonra Ahıska'nın Gürcüler ya da Ermeniler tarafından işgal edilmesi söz konusuydu. Ahıska Müslümanlarının tedirginlikleri onları bazı aydınların önderliğinde örgütlenmeye yöneltmiştir. Bu süreçte öne çıkanlardan biri de Ömer Faik Efendi'dir.⁴

Ahıska Müslümanlarının örgütlenmesine ilişkin notların yer aldığı eserlerden biri olan Ömer Faik Efendi'ye ilişkin bir hatıratıta, (sonradan Türkiye tarafına taşınmış olan Hırtızlı Binalı Uğurlu adlı Ahıskalı kurtuluş önderlerinden birinin notları arasındadır) 1917'de aralarında Ömer Faik Efendi ve Osman Server Atabek'in⁵ de olduğu bir grup önderle toplantılar yaptıkları kaydedilmektedir (Zeyrek, 2011). Bu kişilerin Ahıska Müslümanlarının güvenliği konusundaki arayış ve faaliyetlerine dair Kırzioğlu, "Atabekli Server Bey'in Mart sonlarında Azgurlu Efraim Efendi ile Ahıskalı hocası Ömer Faik Efendi'nin yeğeni Bibinoğlu (Pepinov) Ahmet Cevdet Bey'i Hopa'da Eyyublu Deli Halid Bey'e temsilci gönderip, Ahıska ile Ardahan'ın Yerli Türklerin elinde olduğunu ve 8. Alay ve çetelerle ordumuzu beklemekte olduğunu bildirdiklerini" dile getirir (Kırzioğlu, 1966).

Kafkasya'da hızla örgütlenen ve Rus ordusunun silahlarıyla silahlanan Gürcü ve Ermeniler karşısında bölgedeki Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nden yardım ve destek almak için İstanbul'a Murahhas (yetkili temsilci) kişiler göndermiştir. Azerbaycan Türkleriyle ilişki kurularak temsilciler Kafkas Murahhas Heyeti olarak Ahıska Türkleri Ömer Faik Efendi'yi, Azerbaycan Türkleri ise Naki Keykurun'u (Şeyhzamanlı) temsilci olarak Osmanlı Hükümeti ile görüşmeye göndermiştir. Bunlar yolda karşılaşıp ve yollarına birlikte devam ederler (Tuğaç, 1975; Keykurun, 1998). Naki Keykurun'un anlattığına göre uzun ve muhtemelen yanlış anlamadan kaynaklanan bir iletişim kazası yüzünden birbirine karşı soğuk davrandıkları bir yolculuktan sonra 2 Mart 1918'de İstanbul'a varırlar. İkisi de Osmanlı Devleti'nden yardım isterken, Ömer Faik Efendi, Çıldır Eyaleti'nin doğal ve büyük parçasının zaten Türkiye'de olduğuna işaret ederek Ahıska'nın da buna katılması için Osmanlı Devleti tarafından ilhak edilmesini ister (Keykurun, 1998). Ayrıca, Kafkas Murahhas Heyeti yoldayken Ömer Faik Efendi, Sadrazam Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya hitaben Kafkasya'daki genel durum hakkında bir mektup göndermiştir. Mektup gecikmeli olarak gitmiş, kendisi oradayken muhataplarına ulaşmıştır. Yine de Osmanlı başkentinde heyecan yaratmıştır (Gündüz, 2016; Sarı, 2016). Numanzade, mektubunda Kafkasya'da Rusya'nın dağılmasından sonra büyük bir otorite boşluğunun ortaya çıktığını, başka

⁴ Devrin Azerbaycan basınında adı "Ömer Faiq Efendi" olarak yazılmaktadır. Türk kaynaklarında genellikle "Ömer Faik Bey" olarak geçer. Bu metinde "Efendi" tercih edilmiştir.

⁵ O. Server Atabek, (1886-1962) Ahıska'nın Altunkala (Kobliyan) beyidir. İlk gençliğinde Ömer Faik Bey'den ders almıştır (Agara, 2011). Rusya'da Petersburg Hukuk Fakültesini, Almanya'da Freiburg Yüksek Maden Mühendisliği, Breslau'da Yüksek Ziraat Mektebini bitirmiştir. Gürcü işgaline karşı Ahıska ve Ardahan'da büyük mücadele vermiştir. Bazen Cenubi Garbi Kafkas Hükümetinin sözcüsü (Kolektif, 2012) ve milis cephe komutanı (Dayı, 1997) olarak hizmet etmiştir. Birinci TBMM'de Ardahan milletvekili olarak görev yapmıştır.

güçlerin bu boşluğu doldurmadan Osmanlı Devleti'nin bu tarihi fırsatı değerlendirmesini önermiştir (Gündüz, 2016).

Bu mektubundaki görüşlerine bakılırsa, Ömer Faik Efendi sadece Ahıska Türklerini düşünmemektedir. Bütünü görmekte ve Kafkasya'ya daha stratejik bir anlayışla bakmaktadır. Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı birleştirerek Türk Kafkas'ını önermektedir. “Biz inanıyoruz ki Osmanlı mukadderatını ellerine alanlar hükümet binasını sağlam duran temeli üstüne kurmak için en mühim olan Kafkas'la İran Azerbaycan'ını birleştirmeğe müsaid olan şu fırsatı elden çıkarmazlar ve ulu milli gayeyi hiçbir fikir ve ihtiyata kurban etmezler.” (Gündüz, 2016). Numanzade, “Türklük açısından tarihî bir fırsat” olarak gördüğü o günkü duruma bakışıyla, ufkunu sadece Ahıska ya da Azerbaycan olan bir aydın gibi değil, maksimalist bir Türk jeopolitikçisi gibidir. Bu görüşleri içeren mektubun “Büyük Azerbaycan” düşüncesinin ilk kez dile getirildiği metinlerden biri olması muhtemeldir.

Ömer Faik Efendi ve Naki Keykurun, İstanbul'dayken Sadrazam Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil (Menteşe) ile görüşmüş ve Ömer Faik Efendi, Ahıska'nın Osmanlı Devleti'nce ilhak edilmesini istediğini, “Paşam, ben muharririm. ... benim ricam şu: Bizim kazamız Ahıska, tam Türkiye hududundadır. Orasının ilhakımı istiyorum.” sözleriyle yenilediği, Talat Paşa'nın ise buna olumlu karşılık verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Talat Paşa, “Emin olun, Paşa Hazretleri [Enver Paşa'yı kastetmektedir] bu arzunuzu yerine getirir. Yarın teşkilatı kurmaya başlayacağız.” karşılığını verir (Keykurun, 1998; Zeyrek, 2001; Sarı, 2016). Bu görüşmelerden sonra Kafkas İslam Ordusu kurulduğu ve bu ordunun Kafkasya ve Azerbaycan'da önemli işler yaptığı, bölgedeki Türkleri katliamlardan koruyarak, Azerbaycan'ın güvenliğini de sağladığı bilinmektedir (Yel, 2003; Yel, 2019; Keskin, 2023).

Ömer Faik Efendi ile Naki Bey, İstanbul'da buldukları sürede Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda bulunmuş, oradaki yetkililerle ve birçok yüksek bürokratla görüşmeler yapmıştır. İyi karşılanmış, ağırlanmış, saygı ve değer görmüşlerdir (Mustafalı, 2023).

Ömer Faik Efendi'ye İstanbul basını da ilgi göstermiştir. Örneğin Tasvir-i Efkâr gazetesi 10 Mart 1918 günü onunla mülakat yaparak Kafkasya'daki durum hakkında değerlendirmesini yayınlamıştır (Sarı, 2016). Ömer Faik Efendi, bu konuşmasında Kafkasya'da Müslümanlarla Gürcüler arasında önemli bir sorun olmadığını, asıl ihtilafın Ermenilerle olduğunu söylemiştir.

Ömer Faik Efendi ve Naki Keykurun'un Osmanlı hükümetinden istekleri sıcak karşılanmış, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşu çalışmaları hızla başlamıştır. Bu süreçte İstanbul'da bulunan Numanzade'nin etkili girişimlerde bulunduğu düşünülebilir.

Ömer Faik Efendi İstanbul'daki görüşmelerine devam ederken, Ermeniler çıkardıkları huzursuzluklarla etnik temizlik yaparak Ahılkelek'e yerleşmeye girişmişlerdi. Ömer Faik Efendi, 28 Eylül 1918'de Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği telgrafla Ermenilerin Ahılkelek'e yerleştirilmesi halinde Türklerle Ermeniler arasında husumetin artacağı uyarısını yapmıştır (Tosik Dinç, 2015a).

Türk Ordusunun Kafkasya'da İlerleyişi

Brest Litovsk Antlaşması imzalandıktan sonra Kafkasya'daki otorite boşluğu, terör ve etnik çatışmaları bitirmek ve yıllardır bölgede Rus işgalinde yaşayan Müslüman toplulukları kurtarmak amacıyla Türk orduları Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya doğru ilerlemeye başladı. 4 Nisan 1918'de Halit Bey komutasındaki Türk birlikleri Posof'a girdi. 14 Nisan 1918'de Batum, 25 Nisan 1918'de Kars kurtarıldı.

Ahıska ve Ahılkelek halkı 26 Nisan 1918'de aldıkları toplu bir kararla Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirdiler (Atnur, 2001). Benzer şekilde Türk ordusunun kontrolünde olan Azgur ve

Abastuman'ın da Ahıska gibi Osmanlı Devleti'ne katılması için gerek İstanbul'da Ömer Faik Efendi gerekse Ahıska'daki bazı aydınlar 10 Temmuz'da İstanbul'a telgraf çekerek isteklerini bildirmişlerdir (Sarı, 2015a).

Kafkas İslam Ordusu, sonradan kurulan Gürcistan ve Ermenistan üzerinden giderek 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ruslar ve Ermenilerden kurtarmıştır. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Mondros Anlaşması ile teslim oldu ve Türk ordusu Kafkasya'dan geri çekilmeye başladı.

Yeni devlet olarak ortaya çıkan Gürcistan, Osmanlı Devleti'nin durumundan yararlanarak sınırlarını genişletmek için 4/5 Aralık 1918'de Ahıska ve Ahılkelek'i işgal etti. Karşı saldırılarla Ahıska kurtarılsa da birkaç kez el değiştirdi.

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkatai Milliyesi

30 Ekim 1918'deki Mondros Ateşkesi'nden sonra Osmanlı ordusunun bazı bölgeleri tahliye etmesi gerekiyordu. Tahliye edilecek yerlerden biri de 3. Kafkas Fırkasının (Tümeninin) bulunduğu Ahıska ve Ahılkelek'ti. 3. Kafkas Fırkasının Ardahan'a çekilmesi emredilmişti (Sarı, 2014). Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Iğdır ve Nahçıvan şehirlerindeki Müslümanlar, Türk ordusunu çekeceği anlaşılan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya başvurarak Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmemesini, çekilmek kaçınılmaz ise güvenliklerinin sağlanması hususunda yardım edilmesini istedikleri, ancak Osmanlı ordu merkezinden olumlu yanıt alamadıkları anlaşılmaktadır (Gökdemir, 1998). Böylece Ahıska'nın Gürcülere, Ahılkelek'in ise Ermenilere bırakılması durumu ortaya çıkınca (Ural, 2008), kendi başına kalan Türk-İslam ahali başının çaresine bakmak zorunda kalmıştır. Müslümanlar, Ermeni ve Gürcülerin kendi bölgelerine yerleşmeleri halinde silahla karşılık vereceklerini ilan etmişlerdir (Gökdemir, 1998).

Benzer tehditlere maruz kalan Kars ve civarındaki Türkler de kendi kaderini tayin edecek örgütlenmeye başlamışlardır. Böylece 29 Ekim 1918'de "Ahıska Hükümet-i Muvakkatai" (Gökdemir, 1998), 3 Kasım 1918'de "Aras Türk Hükümeti" ve 5 Kasım 1918'de de "Kars'ta Kars İslam Şurası" adında devletler kurulur. Ahıska Türkleri Ömer Faik Efendi'yi hükümet başkanlığına getirmişlerdir.⁶ Ahıska'dan Server Atabek'in murahhas olarak katıldığı II. Ardahan Kongresinde Kars'ta bir hükümet kurulmasına karar verildi. Ahıska Hükümet-i Muvakkatai ve diğerleri kısa sürede Kars'ta kurulan "Millî Şura Hükümeti"ne katılmış ve 17 Ocak 1919'dan itibaren "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi" adını alan bu devletin bir parçası haline gelmiştir (Kırzioğlu, 1968; Buntürk, 2007; Esker, 2017; Özdemir, 2019).

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ni İngilizler tanımış, böylece uluslararası sınırları belli olan bir devlet haline gelmiştir. Bu devleti Gürcistan ve Ermenistan hoş karşılamazken Azerbaycan Hükümeti desteklemiştir (Özdemir, 2019). Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin sınırları Kars, Ardahan, Batum, Kağızman, Oltu (Şenkaya ile), Nahçıvan, Artvin, Borçka, Murgul, Çürüksu, Yukarı ve Aşağı Acara, Ardanuç, Şavşat, Posof, Ahıska (Azgur, Kobliyan ve Hirtiz'la birlikte) Ahılkelek, Çıldır, Akbaba, Şüregel, Zerşad, Penek, Sarıkamış, Horasan, Digor, Sürmeli (Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçeleri gibi Aras'ın sağındaki yerler), Iğdır, Şerür, Şahtahtı, Yenice, Culfa, Ordubad vilayet, sancak ve kazalarından oluşuyordu (Dayı, 1997).

Ahıska Hükümeti başkanı olan Ömer Faik Efendi, aynı gün henüz bölgede bulunan 3. Fırka kumandanı Halid Bey'e başvurarak hükümetin amaçlarını açıklayıp, Türk askerinin bölgeyi terk etmemesi, bu kaçınılmaz ise bölgenin Gürcülere terk edilmeyip Wilson ilkelerine göre kurulan bu demokratik hükümetin bekasının temin edilmesi için destek verilmesi isteklerinde

⁶ Bu gelişmelerin tarihini yazan Ahmet Ender Gökdemir (1998), bu hükümetlerin ortaya çıkışı ve mücadelelerini büyük bir kahramanlık sayar. "Hasan Tahsin'in İzmir'de, Sütçü İmam'ın Maraş'ta, Şahin Bey'in Antep'te başlatmış olduğu mücadele ne ise, Cihangirzade İbrahim, Ömer Faik, Ekberzade Emir Beylerin de Kars, Ahıska ve Nahçıvan'da başlatmış oldukları mücadele aynı manaya geliyordu." der.

bulunmuştur. Halid Bey'in bu talepleri ilettiği Yakup Şevki Paşa, asker bırakmalarının mümkün olsaydı bunu zaten yapacaklarını ancak bunun mümkün olmadığını, Ahıska ve Ahılkelek halkının hiçbir şeyden korkmamalarını ve kendi örgütlerini kurmalarını önerdiğini belirtmiştir (Gökdemir: 1998; Sarı, 2015b).

Gürcü komutan Makoyef, 20 Kasım 1918'de Azgur'a gelerek iki hafta içinde Ahıska'yı işgal edeceğini bildirmiştir. Bu tehdit karşısında Ahıska Hükümet-i Muvakkatası Gürcülere karşı Ahıska'yı savunmaya karar verir. Bölgede bulunan ve henüz çekilmeyen Osmanlı ordusu fırka kumandanı Halid Bey ve Yakup Şevki Paşa Mondros anlaşmasını ihlal etmemek için gizlice yaklaşık 500 askeri terhis ederek bir milis alayının kurulmasını sağlar (Gökdemir, 1998; Mustafalı, 2020). Böylece daha önce Ömer Faik Efendi'nin yönetimindeki Ahıska hükümetinin milis gücü, bölgedeki Atabek hanedanından mühendis Server Atabek'e verilen askeri destek ile yeniden yapılandırılarak güçlendirilir.

1980'lerde Gürcü tezlerine uygun bir hatıratı yayınlayan Ahıskalı Latifşah Barataşvili, 1917'de Ömer Faik'in Ahıska'da Müslüman halkın siyasi lideri olduğunu yazmıştır. Barataşvili, 1917'de Ahıska'daki Rus Avcı Alayı dağılınca silah ve mühimmatı Ömer Faik'e bağlı milislerin eline geçtiği, Ahıskalıların kendi tüzük ve sancağının olduğu, kırmızı sancağın üzerinde ay yıldız ve Arap harfleriyle "Yaşasın Hürriyet" yazısının olduğu gibi ayrıntılara yer vermiştir. Kitapta bölgenin, 1919 Mart ayına kadar Ahıska'nın Müslüman milislerin kontrolü altında olduğunu, Azgur ve çevre köylerde Ömer Efendi'nin, Abastuman çayının doğusundaki köylerde ise Server Bey'in müfrezesinin hâkim olduğu belirtilirken yazar Barataşvili, Ömer Faik Efendi'nin amacının Ahıska'yı Türkiye ile birleştirmek olduğunu anlatmıştır (Barataşvili, 2022).

Ahıska'da durumun giderek kötüleştiğini gören Ömer Faik Efendi, 30 Kasım 1918'de Ahıska Hükümeti Muvakkatası adına Osmanlı Harbiye Nezaretine şu telgrafı çeker (Tosik Dinç, 2015a; Akpınar, 2023):

"Yüz bine karib Müslüman ahali ve elli bin kadar Ermeni vatandaşımızla birlikte demokratik bir halk idaresi teşkil edip sizlerin olmadığı halde yine eski hamimiz bulunan Rus hükümetinin idaresi altında yaşamak istiyoruz. Din, adamı [insanı] ve etnografya hususlarında milletten ayrı olduğumuz ve son zamanlarda Almanya ile birlikte komşularını cebren boğmak politikasını takaddüm eden Gürcülere ve onların gayr-i muayyen, âdeta (?) anarşi halinde bulunan idarelerine asla geçmek istemiyoruz ve küçük millet ve cemaatleri herkesin mukadderat-ı millisini kendisine bahşeden şe'âir-i insan-perveranenize istinaden ... netaic-i saadet ... ?sunda yeniden kan döküp buralarını ikinci bir Makedonya'ya çevirmek isteyen Alman dostu ve müttefiki Gürcülerin memleketimize gayr-i hakk tecavüzlerine ve bu suretle bahtımızda mukadder olan kanlı muharebeye yine meydan vermeyip himayenize almanızı istirham eyleriz."

Numanzade bu telgrafında Osmanlı Devleti'nin Ahıska ve Ahılkelek'i himayesine almasını, kötü ve keyfi yönetim sergileyen Gürcü idaresi altında kalmak istemediklerini, durumun kanlı savaşa yol açmak üzere olduğunu dile getirmektedir.

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, İngilizlerin Kars'a Ermenileri yerleştirme girişimlerine karşı çıkıyordu. 13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgal edip Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtmaları ve yöneticilerini esir alınarak Malta'ya sürgün etmeleriyle Kars'ın yönetimi Ermenilere bırakılmıştır. Bu arada Gürcistan'ın 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmesiyle Ardahan ve Posof'u işgale hazırlanması Ahıska'nın kaderini etkileyecek yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Çünkü Ömer Faik Efendi ve Ahıska Türkleri, 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nın kurulması ve Kars Millî Şurası'na katılmasına rağmen Osmanlı birliklerinin Ahıska'dan çekilmesi üzerine 4 Aralık 1918'de Gürcistan Ahıska'yı işgal etmiştir. Kars Millî İslam Şurası'na katılan Ahıska Türkleri, 17 Ocak 1919'da Kars'ta kurulan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkatası içinde temsil edilmekteydi. Ahıska, bu hükümetin sınırları içinde bulunduğundan bu hükümetin askerî birlikleri 2 Şubat 1919'da Ahıska'yı Gürcülerden geri

aldı (Mustafalı, 2020). Ahıska, Türk milislerince geri alınmasına rağmen 22 Nisan 1919'da İngiltere'nin Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin varlığına son vermesiyle Ahıska'daki Türk yönetimi de ortadan kalktı ve bölge Gürcü işgaline maruz kaldı. Gelişmeleri yakından takip eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bu işgali kınayarak Gürcistan, Ermenistan, Kafkasya'daki İngiliz komutanlığı ve Ağustos 1919'da toplanan Paris Barış Konferansında bu işgali tanımayacağını bildirdi (Esker, 2017).

Ahıska Olayları ve Ömer Faik Numanzade'nin Tutuklanması

Ahıska, tarihî Atabek Yurdu topraklarına dâhil olsa ve Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti içinde yer alsa da Edirne Antlaşması ile bu bütünden koparılmıştı. Rusya'da Çarlık Rusya'sı yıkılıp Kafkasya'dan çekilince, Ahıska Türkleri de anavatana katılma mücadelesine girmişti. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Anlaşması ile teslim olmuş, bu arada Gürcistan devlet olarak kurulmuş ve bu boşluktan yararlanarak Ahıska'yı işgal etmişti. Yıllardır Ermeni ve Gürcü baskısı altında olan Ahıska Müslümanları ise Atabek Yurdu'nun diğer parçası ile bütünleşmek istiyordu.

Numanzade, 1919 yılında kendisini Ahıska'da halkı isyana çağırdığını iddia eden Levan Ruxadze adlı Gürcü yöneticiye yanıt verirken halka kötü davranarak onları huzursuz edenin asıl Ruxadze olduğunu yazar (Nemanzade, 2022). "Ahıska hadiseleri mahalli inzibat idaresinin tahrip edici usulünün neticesidir." dedikten sonra, "Bizzat özümün Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nde Ahıska ve Ahılkelek uyezdlere için millî muhtariyet almaktan başka özge bir kastım olmamıştır." Numanzade, siyasal sistemin topluma meşru bir hak olarak verdiği millî muhtariyeti demokratik yollardan sağlamaya çalışmış ancak Gürcü yönetimi ve Gürcü milliyetçisi çevrelerin hukuk dışı yollara başvurarak buna engel olduklarını ifade etmektedir. Ömer Faik Efendi, 9 Şubat 1919 tarih ve 109 sayılı Azerbaycan gazetesine yazdığı cevabi makalesinde şöyle demektedir: "Ahıska uyezdeinde narahatlık var ve ahali arasında heyecan ve galeyana devam ediyorsa, en evvel bunun sebebi Ruxadze cenaplarının kendisidir. Ruxadze, asayişe nezaret etmek sıfatıyla gelip kendi vazifesini unutmakla beraber, uyezdeinde anlaşılabilir işler öğretmeye ve hükümet adına, hükümet siyasetine yakışmaz hatta demokratik cumhuriyetin haysiyet ve liyakatini lekeleyen kendi siyasetini yürütmeye başladı." Ruxadze'nin keyfi ve hukuk dışı yollara saptığını belirttikten sonra, "Gürcistan hükümeti, birtakım adamlarının entrikalarını teftiş etmelidir. Gürcü toplumunu inandırmak isterim ki Ahıska hadiseleri mahalli inzibat idaresinin tahrip edici usulünün neticesidir" (Numanzade, 2022).

Mart 1919'da Ahıska'da kanlı olaylar olmuştu. Gürcü hükümetinin Müslüman Ahıska köylerinde katliam yaptığı haberleri kayda geçmişti.⁷ Azerbaycan basınının kaydettiğine göre büyük olaylar çıkmış, köylerde yüzlerce Müslüman öldürülmüş ve bu olaylardan ötürü Azerbaycan hükümeti Gürcistan hükümetine nota vermiştir. Azerbaycan gazetesinin 17 Mart 1919 tarih ve 138. sayısında "Ahıska Kırgını" başlıklı bir yazı yayınlanmış ve yaşanan olaylar özetlenmiştir. Ertesi günkü sayıda ise Üzeyir Hacıbeyli'nin "Yaraşmaz Hareketler" başlıklı yazısı yer almıştır. Hacıbeyli, Gürcü yönetiminin yol açtığı trajediyi kınamış ve yazısında Azerbaycan'ın verdiği notayı haklı bulmuştur (AQ, Cilt 6).

Ahıska'daki katliam üzerine Gürcü meclisi üç kişilik bir araştırma komisyonu kurarak Ahıska'ya göndermiştir. Azerbaycan gazetesinin verdiği habere göre bu komisyondaki iki kişi olayların sorumlusu olan Ruxadze'nin arkadaşı, diğeri ise saf bir Müslüman köylüdür (AQ, Cilt 6). Bu süreçte Gürcistan ve Azerbaycan ilişkileri gerginleşir. Gürcü basını Ahıska'daki olayları Türk ajanlarının çıkardığını ileri sürer ve durumu abartarak iç işlerine karışmaması gerektiğini

⁷ Azerbaycan basınında "Ahıska Kırgını" (katliamı) olarak yer alan bu olaylar hakkında Türk literatüründe bilgiye rastlanmamıştır.

manşetlerine taşır. Azerbaycan gazetesi 30 Mart 1919 sayısında “Qızıl Böhtan” başlıklı yazı ile yapılan zulmü gizlemeye çalışan Gürcü basınına yanıt vermiştir. Yazıda “yüzlerce Ahıskalı Müslümanın koyun gibi doğranması” ve “on binlerce insanı köylerinden çıkarıp evlerinin yağmalanması”ndan söz edilmektedir (AQ, Cilt 6). Bu haber Ahıska olaylarının büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Öte yandan, bu haberlerin başka kaynaklardan ve resmî arşivlerden de araştırılarak gerçek sayıların ve tahribatın ortaya konması gerekmektedir.

Numanzade, 16 Nisan 1919’da “Ümidvar” mahlasını kullanarak yazdığı “Paylaşmak İsteyirler” başlıklı yazısında Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerinin Kars, Batum, Ahıska ve Ahılkelek’i aralarında paylaşmak istediklerini, Ahıska faciasının bu niyetin adımlarından biri olduğunu yazmıştır (AQ, Cilt 7). 23 Nisan 1919’da yayınlanan yine “Ümidvar” imzasıyla yazdığı “Alçaq Siyaset” başlıklı yazısında ise Ahıska’daki kanlı olaylar üzerine Gürcü hükümetinin görevlendirdiği komisyonun raporunu eleştirerek, yazılanların yalanlardan ibaret olduğunu belirtmiştir. Numanzade’nin halkı kışkırttığı iddiasını ise onun olaylardan önce tutuklanarak Tiflis hapisanesine atıldığını yazmıştır. Olayların Ruxadze yönetiminin halka zulmettiği için yaşandığını ifade etmiştir (AQ, Cilt 7).

Ömer Faik Efendi sık sık tutuklanır. Onun yaşamı incelendiğinde, düşüncesi, vicdanı ve irfanı özgür bir kişilik portresi sergilediği görülür. Bulduğu ortamlarda vicdanının sesini dinleyerek yanlışlıklara ve haksızlıklara karşı ses çıkarmış, bazen de sesini yükseltmiş birisidir. Böyle olunca bulunduğu birçok ortamda muhalif tavır sergilemiştir. Öğrenciliğinde okul yönetimiyle, Osmanlı Devleti memuru olduğunda II. Abdülhamit rejimiyle, Ahıska’ya döndüğünde kendi tutucu hemşerileriyle, Rusya’da Çarlık rejimiyle ve Gürcistan’da Menşevik ve Bolşeviklerle sürtüşmüş ya da çatışmıştır. Bu yüzden peşinde daima egemen çevrelerin hafiyeleri olmuş, başı siyasi polisle derde girmiş birisidir. Çarlık ve diğer yönetimlerin sansür kurulları onun girişimlerini engellemiş, bazı yazılarını sansürlemiş, sık sık ifade vermek üzere polis ya da savcılığa çağırılmıştır (Qurbanov, 1992). Aşağıda açıklandığı üzere tutuklanıp işkencelerden geçirildiği de olmuştur.

Ömer Faik Bey, Çarlık Rusya’sı yönetiminde düşünceleri yüzünden defalarca polis takibatına uğramış ve tutuklanmıştır. Çarlık yıkıldıktan sonra ise Ahıska’yı ele geçiren Gürcistan yönetimince defalarca tutuklanmış ve kötü muameleye maruz kalmıştır. Azerbaycan gazetesine haber olan birçok tutuklulukları vardır.⁸

Ömer Faik Efendi’nin sık sık tutuklanması ve kötü muameleye maruz kalması Azerbaycan’da büyük bir infiale yol açmıştır. Konuya ilişkin Azerbaycan’ın kurucu Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade, 27 Ocak 1919’da Azerbaycan gazetesinde “Vıcdan Sızlayır” başlıklı makalesinde durumu özetleyerek, Ömer Faik Numanzade’yi tanıtmış ve onun tutuklanıp işkence görmesini kınamıştır. Resulzade (2022) bu makalesinde şunları söylemiştir:

“Kafkasya vilayetleri kendi mukadderatlarını belirlemeye başlayınca, Ahıska da kendi başına müstakil bir yol tutmuştu. Gürcü sosyal demokratlarının yerli Türklerin millî ihtiyaçları ile yerli arzuları aleyhine vaki olan kaba hareketleri Ahıska ile Kars, Ardahan ve Batum bölgesi Müslümanlarında Kafkasya dahilinde dördüncü bir kanton veya federasyon fikrini doğurmuştu.”

⁸ Azerbaycan gazetesinin 3 Şubat 1919 tarih ve 104. Sayısında Cavad adlı yazar, Ömer Faik’in 1918’in Aralık ayında Tiflis’te tutuklu olduğunda ziyaretine gittiğini, sonra serbest bırakıldığını duyduğunu, 22 Ocak 1919’da yine Tiflis’e gittiğinde yeniden tutuklandığını tesadüfen öğrendiğini yazmıştır. Aynı gazetenin 8 Nisan 1919 tarih ve 152. sayısında Ömer Faik Efendi’nin 2 Nisan 1919’dan itibaren yine Metex kalesinde hapiste olduğu, 17 Nisan 1919 tarihli 159. sayıda ise “Ömer Faiq Efendi Üçüncü Defa Hapste” başlıklı yazı bulunmaktadır. Numanzade, 23 Nisan 1919 tarihinde yayınlanan “Alçaq Siyaset” başlıklı makalesinde de Ahıska’nın işgalinin haftasında tutuklanıp Tiflis’e gönderildiğini yazmaktadır (AQ, 1918-1920).

“Gürcü milliyetçileri bu fikre karşı mücadele ediyordu. Bu mücadelede kullandıkları araçların türüne ve meşruluğuna önem vermediler. (...) Brest Litovsk antlaşmasından sonra Türkler Batum, Kars ve Ardahan’ı tuttular. Bunun üzerine Ahıska tek kaldı. O zaman kendi kaderini diğer üç vilayete bir gören Ahıskalılara karşı Gürcü hükümeti silahla mücadele etti. (...) Ahıska’nın bu hareketini idare eden, bu harekete ruh veren, onu bir ülkü şekline koyan meşhur Ömer Faik Efendi Numanzade idi.”

“Gürcistan sultanını tanımamak, Gürcü siyasileri gibi değil, başka türlü düşünmek ne büyük bir cinayettir ki, orta çağa yakışan cezalar verilmektedir? (...) Faik Efendi’nin canilerle bir odada mahpus edilmesi, işkence yapılması, hem de Gürcüler elinden işkence görmesine kadar vicdan yaralayıcı bir haberdur.”

Ömer Faik Efendi’nin o dönemde “Molla Nesreddinci muharrir” olarak Azerbaycan’da geniş bir tanınırlığı ve çok sayıda sempatzanı vardır. Azerbaycan’ın kurucu Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade de Numanzade’yi yazarlıkta mesleki büyüğü olarak görmüş, onun çalışmalarını izlemiş ve yazılarında atıflar yapmıştır (Muradov, 2023).

Benzer biçimde Azerbaycan’dan gazeteci Muhtar Efendizade ise Resulzade’nin yazısının yayınlandığının ertesi günü Numanzade’nin hapsedilmesini gündeme taşımıştır. Muhtar Bey, 28 Ocak 1919 tarihli Azerbaycan gazetesinde “Faiq Efendinin Hapsi” başlıklı yazısında Kafkasya Türkleri arasında bilimsel eğitimin yaygınlaşmasına herkesten çok çalışan, Nuha ve Şamahı’da çok zahmetli olan karanlığa ışık tutma işini başaran, Ahıska gibi Kafkasya’nın en uzak köşesinde millî ruhu uyandıran ve sonunda Molla Nesreddin gibi toplumun gurur duyduğu bir dergiyi yayınlamaya iştirak eden bir kişi olarak nitelediği Ömer Faik’in Gürcü hükümeti tarafından tutuklanmasına tepki göstermiştir (Efendizade, 2022). Efendizade yazısında, henüz Gürcü hakimiyetinin olmadığı zamanlarda Ahıska Türklerinin ırken kardeşi ve halen komşusu olan Türkiye ile hareket ettiklerini de belirtmiştir. Bu durumu Azerbaycan Türklerinin Türkiye’ye ve Gürcülerin Almanya’ya gösterdikleri teveccühe benzeterek, Numanzade’nin adı bir suçlu değil, siyasi bir mücadele adamı olduğunu belirtmiştir. Efendizade, Ömer Faik’in daha önce de Gürcü yönetimince tutuklandığını ve yoğun protestolardan sonra serbest bırakıldığına dikkati çekmiş ve Numanzade’nin hapsedilerek öldürülmek istendiğine işaret etmiştir.

30 Ocak 1919’da Semedeli İsgenderzade (2022) Azerbaycan gazetesindeki “Yanıklı Bir Haber” başlıklı yazısında acıklı bir durumdan söz etmiştir. Azerbaycan Türkleri gibi özgürlüğe en çok meyilli olan, özgürlüğe ve birlikte yaşamaya her zaman değer veren bir toplumun, büyük bir yazar ve dikkatli bir edibini, zeki bir milli kahramanını hapisanede görüyor olmasının acıklı bir hâl olduğunu dile getirmiştir.

Yazar Ahmed Cavad, Ömer Faik Efendi’nin Tiflis’te tutuklanıp hapisaneye konulduğunda cezaevinde onunla görüşerek, görüşme notlarını Azerbaycan gazetesinde 3 Şubat 1919’da “Ömer Faik’in Başına Gelenler” başlığıyla yazmıştır. Yazısında Ömer Faik’e yapılan işkenceler ve “vatan haini” gibi damgalanmasına âdeta isyan ederek yazısını şöyle bitirmiştir: “Ben bu hakareti Ömer Faik’e değil, milletime edilmiş hesap ettiğim için Gürcü milletinin dostluğunu yüreğimle saklamakla beraber, Gürcü hükümetine kalem arkadaşlarım namına itiraz ediyorum. Ömer Faik Ahıska’nın değildir, bütün milletin malıdır” (Ahmed Cavad, 2022).

Ömer Faik Efendi’ye yapılanlar Gürcistan ve Azerbaycan dışına da taşmıştır. Simferopol’de yayınlanan Tavriçeskiy Golos adlı gazetede 19 Mart 1919’da yayınlanan “Ahıska’da Müslüman Ayaklanması” başlıklı haber şöyledir:

Ahıska'da Müslüman Ayaklanması⁹**19 Mart 1919**

Türkiye sınırında, güneydeki Ahıska ve Ahılkelek'teki ayaklanma olağanüstü bir hal kazanmıştır. Yeni cepheye hem halk muhafızları hem de gönüllü birlikleri gönderen Gürcistan Askeri Bakanı, üzülmeye şunu bildirmek zorunda kalmıştı: "Düşmanın güçlü saldırısı karşısında müfrezemiz, bağlantıların kesilmemesi için Ahıska şehrini terk etti."

Ayaklanmanın nedenleri şöyle açıklanıyor:

Türklerin her iki ilçeden de ayrılmasının ardından Gürcüler, Ermenilerin kendilerinden erken davranacaklarından korkarak alelacele her iki ilçeyi de işgal ettiler. Gürcü ordularının kumandanlığını yapan General Makayev, orada bölgenin özerkliği talep eden ulusal Müslüman konseyleriyle karşılaşmıştır. O, Türklerin desteğinden dolayı Müslümanların dokunulmazlığını vaat etti, garanti verdi. Ancak, kısa zamanda Olağanüstü Komiser olarak atanan Ruhadze¹⁰, tanınmış Müslüman edebiyatçısı, Molla Nesreddin¹¹ dergisinin kurucusu, oybirliğiyle Milli Komite başkanı olarak seçilen Ömer Faik Efendi'yi¹² tutukladı. O, Türklerle olan ilişkileri ve Konstantinopolis'e yaptığı gezilerinden dolayı suçlanmıştır. Müslümanlar, yazara karşı duydukları saygılarından dolayı onun serbest bırakılması için yalvarmışlar, onu Kurucu Meclis adayı olarak göstermeye çalışmış, ancak adaylıkları hükümet tarafından reddedildiği için seçimlere karşı boykot uygulamışlardır.

40'a yakın kişinin (12'si Bey) tutuklanmasının ardından, halk arasında homurtular başladı, ardından da daha sonra ayaklanmaya dönüşen huzursuzluklar yaşandı. Gürcü yetkililerin gerici eylemleri sonucunda Müslüman nüfusunun yüzde 95'i Gürcistan'a karşı ayaklandı. Talep ettikleri özerklik kendilerine verilmedi ve verilmemektedir.

Ömer Faik Efendi'nin tutuklanmasının yankılarının uzun zaman devam ettiği, Azerbaycan basınından takip edilebilmektedir. Örneğin, Azerbaycan gazetesinin 17 Nisan 1919 tarihli sayısında "Tiflisli" adıyla yazılan "Ömer Faik Efendi Üçüncü Defa Hapiste" başlıklı yazıda (Tiflisli, 2022). Ömer Faik'in günlerini bazen hapis hane de genellikle de beşer onar gün polis nezaretinde geçirdiği bilgisinin verildiği görülmektedir. Azerbaycan kamuoyunca durumu yakından takip edilen Ömer Faik Efendi, 2 Nisan 1919'da "Gürcistan için zararlı fikirler taşıması" iddiasıyla yeniden tutuklanarak Metex kale hapis hanesine gönderilmiştir. Numanzade'nin birkaç gün serbest bırakılıp tekrar tutuklanarak, akrabalarının da tutuklanması, evine saldırılar düzenlenmesi gibi zulümler yaşadığı kaydedilmiştir. Numanzade'nin Ahıska'nın tarihî ve siyasi yönüyle ilgilenmesinin bunlara neden olduğunu, sosyalist Ramişvili hükümetinin Ömer Faik'ten siyasi intikam almak için onu zalimce ezdiğini yazan "Tiflisli", Numanzade'nin: "Yeter ki Kars Hükümeti dağılmasın, yeter ki millî haklarımız talan edilmesin, kişisel servetimin mahvedilmesinin önemi yok." dediğini aktarmıştır. Tiflisli, Ahıska'nın 7 Mart'ta Gürcüler tarafından işgal edilmesi üzerine Ahıska'da yaşanan faciaları durdurmak için Numanzade'nin hükümet nezdinde yoğun girişimlerinden de söz eder. Numanzade yine tutuklanır.

Ömer Faik Efendi, ceditçi bir öğretmen olarak bilinirken, Molla Nesreddin dergisinin yayınına katılması ve yazdığı yazılarla zaten tanınan bir kişidir. 1918'de Gürcistan devletinin kurulmasıyla Gürcistan'ın Ahıska'yı da işgal etme girişimine direnmesi Numanzade'yi tanınmış

⁹ S. M. İshakov, (Sost., predisl. i primeç.) "Grajdanskaya vojna v Rossii i Musul'mane", *Sbornik dokumentov i materialov*. Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut possiyskoy istorii, Nauçnyy sovet po istorii sotsial'nın reform, dvijeniy i revolyutsiy, Moskva: Tsent strategičeskoy konyuktury. 2014, ISBN 978-5-906233-69-1 (Bu belgeye dikkatimi çeken Sayın Dr. Rıdvan Çitil'e teşekkür ederim. İ.Ç.)

¹⁰ Leontiy Parfir'eviç Ruhadze, Gürcü sosyal-demokrat, Gürcü hükümetinin Ahıska bölgesindeki temsilcisidir. [Bu haberdeki dipnotlar, alıntı yapılan kaynaktan aynen alınmıştır. İÇ]

¹¹ "Molla Nesreddin" dergisi, hiciv dergisidir. 25 yıldır belirli aralıklarla yayınlanan bir dergidir: Tiflis'te (1906-1918), Tebriz'de (1921), Bakü'de (1922-1931).

¹² Neman-zade Omar Faik Efendi (1872-1937), Ahıska Türkü, yayıncı, gazeteci, eğitimci, toplum adamı, 1906-1910'da "Molla Nesreddin" dergisini yöneten, 1917-1918 yılları arasında Ahıska Türklerinin siyasi lideridir.

bir aydın olmanın ötesinde, bir toplumun siyasi lideri haline getirmiştir. Bu dönemde Türkiye ile bilinen bir bağı ve desteği olmasa da Azerbaycan kamuoyunun onun yaşadıklarına sessiz kalmadığı ve desteklediği de ortadadır.

Azerbaycan kamuoyunun yoğun desteği sonucu Ömer Faik Efendi, 1919'da Bakü'ye gelmiş ve sevgi ve takdirle karşılanmıştır.¹³ Karşılıma Azerbaycan Millî Şurası'nın Başkanı sıfatıyla bizzat katılan Mehmet Emin Resulzade, Numanzade'nin karşılanması için tören yapmıştır (Muradov, 2023). Muradov, bu karşılamayı şöyle betimlemektedir: "Ömer Faik Efendi Tiflis'ten Bakü'ye geldiği zaman hem ünlü bir gazeteci ve aydın olarak; hem de Gürcistan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden biri; aynı zamanda Ahıska Türklerinin manevi, siyasi lideri olarak resmi bir törenle istikbal edilmiştir. Bu karşılama töreni dönemin basınına yansımış ve Ömer Faik Numanzade, Azerbaycan'daki hizmetlerinden dolayı bu ülkede sevilen bir şahıs olarak hükümetçe ağırlandırılmıştır."

Ahıska Türklerinin Haklarını Koruma Mücadelesi

Çarlık Rusya'sının dağılıp SSCB'nin kurulmasıyla birlikte 1918'de kurulan Gürcistan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü fırsat bilip, Ahıska, Ardahan ve Artvin'i işgal etmişti. Sonraki süreçte Ardahan ve Artvin, Kars ve Moskova Antlaşmalarıyla Türkiye'ye katılırken, Ahıska'da işgal sürmüştür. Ahıska'nın daha önceki antlaşmalarla Rusya'ya bırakılmış olması buna gerekçe olarak gösterilmektedir (Askeroğlu Aslan, 2019). Ancak önceki anlaşmaların imzalandığı Rusya dağılmış ve bölge yeni kurulan bir devletin eline geçmiştir. Yeni bir durum söz konusudur. Bu durumu kabullenmeyen Numanzade, mücadelesini sürdürmüştür.

Ömer Faik, konuyu tarihsel açıdan ele alarak Ahıska'nın Gürcistan'ın değil, Çıldır Eyaleti'nin parçası olduğu, dolayısıyla Türkiye'ye ait olması gerektiği görüşünü taşımaktadır. Nitekim tarihte Ahıska hiçbir zaman Tiflis'in ya da Kartli Krallığı'nın bir parçası olmamış, Sakartvelo haritalarında yer almamıştır. Safevilerden Osmanlı Devleti'ne geçen Atabek Yurdu, Rusya'nın işgaline uğramış, Rusya dağılınca doğal olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanması gerekirdi. Etnik temizlik amaçlı baskılara rağmen demografik veriler de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla Numanzade, Ahıska'nın Türkiye'ye bağlı olması için çaba göstermiştir. Osmanlı Hükümeti'nden Başbakan Talat Paşa ve Enver Paşa ile olan görüşmelerinde bunu açıkça dile getirmiştir. Osmanlı Kafkas Ordusu'nun bölgedeki kumandanı Halit Bey ve Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya da bunları anlatmıştır. Önderlik ettiği Ahıska Hükümeti Muvakkatası hem Ahıska ve Ahılkelek Müslümanlarının güvenliklerini sağlamak ve haklarını korumak hem de Kafkasya Türkleriyle birlikte hareket etmek üzere kurulmuştur. Nitekim, Ömer Faik Efendi, Ahıska Hükümeti Muvakkatası kurulduğu gün bölgede bulunan 3. Fırka Kumandanı Halit Bey aracılığıyla 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya bir not gönderir ve durum saptaması yapar. Bu notta şunları yazar (Tosik Dinç, 2015b):

"Hükümet-i Osmaniyye'nin Ahıska ve Ahılkelek kazalarını maâz-Allah tahliye edeceği ihtimâline nazaran, merkezi Ahıska olmak üzere teessüs eden Hükümet-i Muvakkate 9. Ordû-yi hümayûn kumandanı muhterem Yakup Şevki Paşa Hazretlerinin himâye-i sâmilere istihsâl ile 100.000 nüfusu haiz mühim bir kütleyi İslâmiyyeyi düşmana ezdirmek için 3. Fırka'nın Ahıska'da kalması... (...) Kafkasya'da bulunup asırlardan beri ezilen, üzülen unsur-u İslâmî (...) Vatan-ı mübarekemizin bi'l-mecbûriyye daire-i Osmaniye'den çıktığı takdirde Gürcülere terk edilmeyip, sulh-u umûminin kabul edeceği esas ve prensiplere göre teşkil edilen Demokrat Hükümet-i Milliyemiz'in bekasını temin gayesiyle..."

¹³ Azerbaycan gazetesinin 12 Mayıs 1919 tarih ve 178. sayısındaki bir haber, Ömer Faik Efendi'nin birkaç gündür Bakü'de olduğunu yazmaktadır.

Mondros Mütarekesi hükümleri Yakup Şevki Paşa'ya fazla seçenek bırakmaz. Yakup Şevki Paşa, 2 Kasım'da Halit Bey aracılığıyla gönderdiği telgrafta şöyle demektedir (Tosik Dinç, 2015b):

“Ahıska Hükümet-i Muvakkate Reisi Ömer Faik Efendi 3. Fırka'nın Ahıska mıntkasında bırakılmasını rica ediyorlar. Eğer bu mümkün olsa idi kendilerinin ricasına biz meydan bile vermezdik. Fakat Osmanlı Hükümetinin vaziyet ve siyaset-i hazırası, malûm olan mıntkaları kâmilen askerimizden tahliyyeye mecbûriyyet göstermektedir. Ahıska ve Ahılkelek ahalisi hiçbir şeyden korkmasınlar. Kendi teşkilâtlarını icrâ ve ikmâl ederek sükûnet ve rahatla ahvâl umûmiyye intizâr etsinler. Siyaset-i umûmiyye hergün bir kaliba girmektedir...”

Uluslararası gelişmelerde Ankara'daki TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya arasındaki Kars ve Moskova Antlaşmalarında Ahıska Türkleri ve Numanzade'nin beklentileri karşılanamamış, dahası, Türkiye'nin Nahcivan ve Acara için aldığı özerklik ve Türkiye'nin garantörlüğünün Ahıska Türklüğü için alınmaması hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu yüzden Ahıska Müslümanları başka arayışlara yönelmiştir. Numanzade bu kez, Ahıska Müslümanlarının kültürel haklarına sahip çıkabilmek adına özerk bir yönetime sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bunu Wilson Prensipleri ve Sovyetler Birliği'nin bütün toplumlara verdiği “kendi kaderini tayin etme hakkı”na dayalı olarak yapıyordu. Ancak bu da başarısız olmuştur. Menşevik'yle, Bolşevik'yle Gürcü milliyetçiliği buna olanak tanımamıştır. Yine de Moskova, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Kafkasya Bürosu Numanzade'nin bilgi ve deneyiminden yararlanmaya çalışmıştır. Örneğin 5 ve 7 Temmuz 1921 tarihli toplantılarında Gürcistan Müslümanlarının seçkinlerinden bir komisyon kurulmuş ve bunun başına da Ömer Faik Efendi getirilmiştir (Muradov, 2021).

Ömer Faik Efendi'in bu göreve getirilmesinde Azerbaycan'ın yeni devlet başkanı Neriman Nerimanov'un etkisini görmek mümkündür. Nerimanov'un, devrim sürecinde Gürcistan Müslümanlarının haklarını korumak ve devrime kazandırmak amacıyla Ömer Faik Efendi'yi düşündüğü görülmektedir. Hasan Hasanov (2004: 43), ARSPİHDA Arşivine (f.1, say.2, iş 25, v.16) dayanarak, “Nerimanov'un teklifi ile Ömer Faik'in başçılığı altında Gürcistan'da Müslümanlar arasında iş görmek için özel bir örgüt kurulduğunu” yazmıştır. Nitekim, Ömer Faik Efendi, 1.8.1921'de Gürcistan SSC Devrim Komitesi Müslüman Toplum Şurası başkanı olarak atanmıştır. Gürcistan'da Ahıska dışında, Tiflis, Borçalı ve Acaristan bölgelerinde de çok sayıda Müslüman yaşıyordu. Numanzade, bu bölgeleri gezip raporlar hazırlamış ve bunları yönetime sunmuştur (Qurbanov, 1992).

Bolşevik Devrimi, tarihin büyük olaylarından ve büyük sarsıntılara yol açmıştır. Rus ordusu dağılmış, iç savaş çıkmış, eski yöneticilerin yerini neyi nasıl yapacağını bilmeyen, eğitimsiz ve bilgisiz kişiler almıştır. Anarşi, kaos ve şiddet hüküm sürmekteydi. Bu durum özellikle taşrada yöneticilerin keyfi davranışlarına yol açmıştır. Birçok şey değişmekle birlikte Rus devletinin tarihî düşmanı olarak gördüğü ve halkı ona göre bilinçlendirdiği Türk düşmanlığı değişmemiştir. Yeni rejimde öncülüğü ele geçiren Ermeni ve Gürcü kadrolar da bu yönelimdeydi. Devrimden sonra her topluma karşı büyük kıyımlar olmuşsa da en büyük kıyımı Müslümanlar yaşamıştır.

Kafkasya'da da devrim sonrasında Müslümanlara karşı kin ve nefret dolu Ermeniler önemli konumlara gelmiş ve Müslümanlara karşı saygısız ve kaba davranışlar sergiliyordu. Bu sadece kabalık değil şiddet ve katliamı da içeriyordu. Numanzade bu koşullarda Müslüman Revkom başkanlığı yapmaya çalışmıştır.

Numanzade'nin görevli olduğu dönemde birçok etnik sorun yaşanmaktaydı. Bolşevik devrim henüz ülkeye tamamen yerleşmemişti. Üstelik devrim öncesinde Bolşevikler bütün etnik gruplara geniş etnik özerklik hatta kendi kaderini tayin etme hakkı vadetmiş ve bunun kargaşası sürüyordu. Numanzade, bölgedeki Bolşeviklerin Müslüman halka kötü davranışlarına işaret etmiş, bunları önlemeye çalışmış ancak Gürcistan'a hâkim olan Ermeni ve Gürcü yöneticilere

sözünü geçirememiştir. Daha 1917-1918'de Ahıska şehir yöneticisi olanlardan biri Ermeni asıllı Zori N. Zoryan'dı ve ırkçı Taşnaksütyun partisinin üyesiydi (AQ, 1918).

Bu dönemde Numanzade'nin, Ahıska Türkleri ve diğer Müslüman toplumların haklarının korunması ve demokratik bir yönetimin kurulması için büyük bir mücadele verdiği görülür. Özellikle halka karşı yapılan şiddet uygulamalarının durdurulması için mücadele etmiştir. Müslüman toplumların başına Ermeni yöneticilerin atanması başlıca sorunlara yol açmaktaydı. Numanzade Ahıska ve Borçalı'ya yerleştirilen "Kızıl Asker"lerin kendilerini düşman ülkedeymişçesine yaptığı düşmanca hareketlerinin -ikinci kez istediğinde kendisine süt getirmeyen bir köylüyü öldürmek, insanların evlerinde yatmak istemek gibi...- düzeltilmesi için raporlar hazırlamış, ilgililere ulaştırmıştır. Numanzade'nin raporlarındaki bazı öneriler şöyledir: Ahıska kazasının devrim komitesinin başına deneyimli birisinin atanması, devrim komitesine hiç değilse birkaç Müslümanın üye yapılması, Müslüman köylerdeki Ermeni askerin çekilmesi ve Müslüman askerlerin görevlendirilmesi, Kızıl askerin kanunsuz hareketlerine ordu karargâhının son vermesi vb... (Vahapoğlu, 2023).

Numanzade, 1922'de "yaşı ve sağlığı" gerekçe gösterilerek görevinden uzaklaştırılmıştır. O da Bakü'ye dönmüş ve eğitim işlerinde çalışmalarına devam etmiştir. Yine de 1925'te Azerbaycan Olağanüstü Komitesinin emriyle tutuklanmış ancak somut kanıt olmadığından serbest bırakılmıştır. 1933 yılında da savcı Tevosyan'ın emriyle soruşturma ve yargılamalara maruz kalmıştır. İsnat edilen suç karşı devrimci ve milliyetçi olmaktır (Vahaboğlu, 2023). Beraat eder. 1937'de Ahıska Savcısı Odabaşyan tarafından tutuklanıncaya kadar toplumun eğitimiyle ilgilenmek ve anılarını yazmakla meşgul olur.

Ahıska'nın durumuna ilişkin olarak Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, belgelerle desteklediği anı kitabında kendisine gelen istihbarat raporlarında Ömer Faik Efendi'ye ilişkin bilgiler de vardır. 25.5.1337'de (1921) Miralay Seyfi'nin¹⁴ raporunda Ömer Faik Bey'den övgüyle söz edilerek: "Ahışha'da Ömer Faik Bey vardır. Gürcü refkomunda aza olup o civara vali gibi tayin edilmiştir. Bu zat dirayetli, malumatlı, mühim bir adamdır. Namuskâr, gayretli bir zattır. (...) Bu zat Ahışha'yı da Acara ile beraber bir muhtariyet haline koymaya gayret ediyor" (Karabekir, 1960) denildiği görülmektedir. Ayrıca Karabekir'e Doktor Fuat'ın verdiği bir raporda ise Numanzade sağ sosyalist/Menşevik olarak nitelendirilirken (Karabekir, 1960), Rıza Nur bir raporunda Bolşeviklerin Türkiye'yi de bolşevikleştirmek arzusunda olduğunu bildirmiştir. (Karabekir, 1960). Dolayısıyla Karabekir Bolşevikliği tehdit olarak gördüğünden, Numanzade'ye ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim, Karabekir, Numanzade'den emin değildir (Karabekir, 1960). Karabekir Paşa'nın Ahıska için yapabileceği en değerli hareket onlara Türkiye'nin garantörlüğünü sağlamaktır.

Kars Antlaşmasının imzalanmasında Ferik (Korgeneral) Kazım Karabekir TBMM başmurahtası olarak görevlendirilmişti. Kendisine Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) anlaşma maddelerinin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin açıklamalar göndermiştir. Üçüncü ek açıklama (mabadi) Gürcistan ile olacak anlaşmaya ilişkindir. Bu açıklamada, "Batum arazisi veya Acara muhtariyetinin ana hatları hatta mümkün olduğu takdirde teferruatı konferansta tayin ve muahedeye ve icabında zabıtnamelere derç olunmalıdır." diyerek özerkliğin altı çizilmiştir. Bu yönergede Ahıska'ya ilişkin cümleler şu biçimdedir (Karabekir, 1960):

"Gürcülerin bizden isteyecekleri şeylere karşı bizim de onlardan talep edeceğimiz veyahut Gürcistanda muhafazasına çalışacağımız hukuk meyanında Ahışha ve Burçalı Türklerinin hâlini ve istikbalini unutmamalıyız. Gürcistan orada bulunan tebaamız hakkında bazen pek şiddetli

¹⁴ Miralay Seyfi, daha önce Halit Bey'in (sonradan Halit Paşa) görev yaptığı Posof-Ahıska civarıyla ilgilenen 3. Fırkanın kumandan vekilidir.

ahkam vazediyor. Vakıa bu umumi ecnebilere şamil bir tedbir ise de bu cihetin de bir çaresini bulursak iyi olur.” Karabekir’in notlarında Ahıska konusu geçmiyor, Kars Anlaşması görüşmelerinde Ahıska’nın konusu bile edilmemiştir (Olgun ve Çerçiçenkina, 2014; Zalyaev, 2015).

Doğu sınırı çizilirken Batum’dan izleyici bir heyet vardır ama bölge halkı yeterince etkili olamamış gibidir. Ahıska, Posof, Ardahan, Artvin ve Kars, 1915 kırgını olarak bilinen ve Shaw’a göre 30 bin kişinin katledildiği bir facianın travmasını henüz atlatamamıştır. Gençleri Birinci Dünya Savaşı’nda Türk ordusu içinde yer almak için Osmanlı ordusuna katılmıştı. Bölge Ermeni terörünün etkisiyle “kaç ha kaç” halinde âdetâ boşalmıştı. Ahıska’da Ömer Faik Efendi ve arkadaşları olsa da Türkiye tarafında Ahıska Türklerinin davalarını anlatacak, hatta Karabekir Paşa’ya ulaşabilecek kimse de kalmamış gibidir. Karabekir’den önce bölgede kumandan olan Yakup Şevki Paşa’nın Malta’ya sürülmesi, 3. Fırka kumandanı Halit Bey’in de Batı cephesine aktarılmasıyla Ahıska meselesini bilen ve ısrarlı tutum takınanlar azalmış, Ahıska Türkleri yalnız kalmıştır. Ankara Hükümeti’nin Hariciye Vekâleti’nden yapılan uyarıya karşın Kars ve Moskova Antlaşmalarında Ahıska ve Ahılkelek Türkiye’ye katılmamıştır (Erden, 2017). TBMM Hükümeti’nin başmurahtası ve Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Ahıska konusunda etkili olamamış gibidir. Nitekim Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Moskova’daki Türk heyeti ile Ankara Hükümeti ve Kazım Karabekir arasında irtibat kopukluğundan söz etmektedir (Erden, 2017). Öte yandan, Moskova Antlaşması görüşmeleri sırasında Batum’un Türkiye’de bırakılmasında ısrarcı olan Türk delegeleri karşı tarafın ısrarını kıramamıştır. Erden (2017), bir Azerbaycan kaynağına yaptığı atfa dayanarak şöyle demektedir: “Türk heyeti Batum’a karşılık stratejik önemi olan İğdir’i istemiş ve Moskova Antlaşması’yla Batum şehri ve limanının, Ahıska ve Ahılkelek bölgesinin bazı şartlarla Sovyet Gürcistan’ına bırakılması karşılığında İğdir Türkiye sınırları içerisinde kalmıştır.” (Erden, 2017).

Sonuç ve Tartışma

Numanzade, Ahıska için verdiği mücadelede meşruiyet dışına çıkmamıştır. Ahıska, Atabek Yurdu adlı beyliğin merkezi olarak yüzlerce yıl kendine özgü bir muhtariyet olarak yaşamış, bu süre içinde İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların elinde kalmıştır. Bunlar Türk devletleridir. 1828’den sonra ise Rusya’nın işgaline uğramıştır. Rusya işgalinde beylik bölünmüştür. Ahıska ve civarı Rusya’da kalırken, Atabek Yurdu’nun büyük kısmı Osmanlılarda kalmıştır. Çarlığın yıkılması ve Rusya’nın bölgeden çekilmesiyle Ahıska’nın da Atabek Yurdu’nun diğer kısmıyla birleşmesi ihtimali belirmiştir ancak I. Dünya Savaşı süreci içinde bu gerçekleşmediği gibi Ahıska Müslümanlarına yönelik saldırı ve katliamlar başlamış, Ahıska’yı işgal etmeye niyetlenen Ermeni ve Gürcü devletleri ortaya çıkmış ve bölgeyi kendi aralarında paylaşmaya kalkışmıştır.

Rusya’nın dağılmasından sonra silahlı Ermeni ve Gürcü birliklerine karşı Müslüman toplumu savunmak için Müslüman bir devlet olan Osmanlı Devleti’nden destek istenmesi sürecinde Ahıska Müslümanlarını kurtarmak için Numanzade büyük bir mücadele vermiştir. 1918 sonlarında Ahıska’da Hükümet kurulmuş ve başkanı Numanzade olan bu hükümet Kars’taki Cenubi Garbi Kafkas Hükümetine katılmıştır. Ancak Nisan 1919’da Kars’ın İngilizlerce işgaliyle bu hükümetin dağıtılması sonucunda bölge Gürcü işgaline maruz kalmıştır.

Bu tarihsel sürecin yanında tarihî-coğrafyaya ilişkin ayrıntılar da önemlidir. Şöyle ki; “Gürcistan” coğrafi bir bölge adıdır. Tarihte bölgede birkaç prenslik varlığını sürdürmüştür. Onlardan biri de Kartli Krallığıdır. Ahıska’yı da içeren Atabek Yurdu tarihte kısa süreli işgaller dışında Kartli krallığının elinde olmamış, genellikle onunla eşit ilişkiler sürdürmüştür. Atabek Yurdu (Gürcü tarihlerinde Samshe Sa-Atabago diye bilinen beylik/prenslik) da Kartli gibi bir prenslikti. Haliyle, Rusya dağıldıktan sonra Ahıskalıların Gürcistan ya da Ermenistan’a değil,

tarihsel ve kültürel olarak ait olduğu Osmanlı Türkiye'sine bağlanmasını istemeleri meşru ve haklı bir istektir.

Türk ordusunun Ahıska'dan çekilmesi ve geri gelmeyeceğinin anlaşılması, Rusya'nın SSCB halinde bölgeye gelmesi ve bölgeyi sovyetleştirmesiyle birlikte Ahıska Türkleri ve onun önderi olan Numanzade, Sovyetler Birliği'nin bütün halklara vadettiği özerkliği elde ederek Ahıska Türklerinin varlığını güvence altına almaya çalışmıştır. Ahıska Türk toplumu Numanzade'ye büyük bir destek vermiş ancak Gürcü milliyetçiliğinin baskısı çok şiddetlenmiş, Numanzade'nin tutuklanarak işkencelerden geçirilmesi özerkliğin elde edilmesini mümkün kılmamıştır. Bu dönemde TBMM Hükümeti, Batı Anadolu'daki İstiklal Harbi'ne odaklanmıştır. 1920'li yıllarda Karabağ ve Zengezur konusuyla sıkıştırılan Azerbaycan'ın da iç işlerine dönmek zorunda kaldığından Ahıska geri plana düşmüştür.

Numanzade'nin Ahıska Türkleri hakkındaki kaygılarında haklı olduğu kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Ahıska, Kars ve Moskova Antlaşmaları ile Gürcistan'a bırakıldıktan sonra Türkleri yıldırarak bölgeden gitmelerini sağlamaya yönelik baskılara maruz kalmış, bu da yetmemiş Gürcüleştirerek asimilasyon politikalarının kurbanı olmuştur. İnsanların ad ve soyadlarını Gürcüleştirme, pasaportlarında milliyetini Türk değil, Kartvel olarak yazmaya (Yemelianova, 2015) ve hayatı çekilmez kılmaya yönelik diğer birçok uygulamalar yüzünden Türkiye'ye kaçak gelen aileler olmuştur. Daha sonraki süreçte 1944 yılında Gürcistan'ın isteği üzerine Stalin yönetimi 1944 Kasım ayında etnik temizleme sürecini başlatmış ve Ahıska Türksüzleştirilmiş, Ahıska Türkleri vatansız bırakılmıştır (Çınar, 2020). Bunun yol açtığı insani sorunlar günümüzde de sürmekte ve Türkiye ile Gürcistan ilişkilerinin önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır.

Ahıska Türklerinin, Rusya'nın 1828'deki işgalinden sonra yaşadıkları sürekli baskı durumu, 20. yüzyılın başından itibaren devreye giren Ermeni ve Gürcü ırkçı baskı ve katliamlarının artarak sürmesiyle had safhaya çıkmıştır. Ahıska tarihsel ve kültürel yönlerden Çıldır Eyaletinin parçasıdır. Çıldır Eyaleti'nin Ahıska ve civarı dışındaki parçaları Türkiye'dedir. Ahıska Türkleri kurtuluşu doğal olarak yüzyıllardır birlikte yaşadığı Türk devletiyle birlik olmakta aramış ancak bu başarısız olmuştur.

Yaşamını demokratik bir düzen, aydınlanmış toplum ve Ahıska davasına adanmış Ömer Faik Numanzade, yaz tatili için gittiği memleketi Ahıska'da, 16 Haziran 1937 günü Ahıska savcısı Odabaşyan tarafından tutuklanmış ve üç aylık işkenceli sorgudan sonra 10 Ekim 1937'de kurşuna dizilmiştir. Gürcistan güvenlik komitesinin arşivinde 17557 numaralı 213 sayfalık sorgulama dosyası bulunmaktadır (Vahabova, 2023). Karşıdevrimci bir örgüt kurmakla suçlanmıştır. Numanzade'nin çalışmalarından hazırladığı "Seçilmiş Eserler" kitabının ön sözünde Şamil Qurbanov, [4 Nisan] 1958'de Gürcistan Yüksek mahkemesi onun hakkındaki önceki kararı yeniden inceleyerek, bu kararı iptal etmiş ve ona atılı bulunan iddialardan beraat kararı verildiğini de belirtmiştir. Mezarının yeri henüz bilinmemektedir!

Sovyetler Birliği tarihinde "repressiya" adıyla anılan bir baskı dönemi vardır. Bolşevik Devrimi başından itibaren yaşanan ve 1937 yılında doruğa çıkan bir kıyım dönemidir. Milyonlarca kulak¹⁵, karşı devrimci ya da ırkçı olduğu iddiasıyla ciddiyyetenden uzak yargılamalarla katledilmiştir. Bu katliamlardan Sovyetler Birliğindeki her toplum yara almışsa da özellikle Türk

¹⁵ *Kulak* kelimesi, Rusçada "toprak ağası, zengin, feodal" anlamına gelmektedir. Bir de *kulak* kelimesi ile karıştırılan *gulag* kelimesi vardır. Rusçada *gulag* (ГУЛАГ) kelimesi, İslah Çalışma Kampları Ana Müdürlüğü'nün (Главное управление исправительно-трудовых лагерей) kısaltılmasından meydana gelen bir kelimedir.

toplulukları en ağırına maruz kalmıştır. Belli bir okuryazar kitlesi kalmayan Türkler uzun yıllar kendilerine gelememişlerdir.

Numanzade'nin öldürülmesinden birkaç yıl sonra, 1944 yılında Ahıska'daki bütün Müslümanlar etnik temizlik amacıyla, yurtlarından kopararak binlercesinin ölmesine yol açacak kötü koşullarda Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgün edilmiştir. Bu sürgünü Rusya Federasyonu, 1991 tarihinde "Sürgün edilmiş halkların rehabilitasyonuna ilişkin kanun" çıkarmıştır (Zakon, 2020). Bu kanunda sürgün eylemi "yasa dışı" olarak nitelenmiş ve "siyasi iftira ve soykırıma maruz bırakılan, bunun sonucunda zorunlu göçe tabi tutulan halklar"ın vatanlarına dönmelerinin sağlanarak rehabilite edilmesi amaçlanmıştır. Rusya, bu eylemi "siyasi iftira atarak soykırım yapmak" olarak tanımlamıştır. Ahıska Türkleri, vatanları olan Ahıska'ya dönme mücadelesini hala sürdürmektedir.

Numanzade araştırmaları, uluslararası bir çabayı gerektirmektedir. Onun Gürcistan arşivlerindeki dosyası, yaşadığı ve mücadele ettiği dönemin belgeleri, devrim komitesindeyken hazırladığı raporlar ve onun hakkında hazırlanan rapor ve belgelere erişmek gerekir. Mart 1919'da yaşanan ve Azerbaycan hükümetinin Gürcistan'a nota verdiği Ahıska katliamı hakkında Türk akademik çevrelerinde henüz yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yaşıtı ve muhatabı olan Gürcistan görevlilerinin hatıratlarından (örneğin Ş. Maglakelidze, G. Kvinitanze vb. gibi) elde edilecek bilgiler de Numanzade'nin yaşamının bilinmeyen yönlerini aydınlatabilecektir. Sovyetler Birliği'nden kalan arşivlerde de Numanzade'ye ait kayıtların bulunması yüksek bir olasılıktır. Azerbaycan'da ise Numanzade'nin gazete yazıları eski yazıyla yazılmış halde arşivlerde dir. Bir kısmı yayınlanmış olsa da yayınlanmayanlar ya da transliterasyonu yapılmayanlar vardır. Ayrıca, Numanzade'nin mahlas kullanarak yazdığı ve başka yazarlara mal edilen yazıların da kime ait olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bu belgelerin yayınlanması halinde Ömer Faik Numanzade'nin yaşamı ve çalışmaları daha çok aydınlanacaktır.

Extended Summary

This study focuses on the Ahıska Turks who were under political and ethnic oppression in the early 20th century. The struggle for the existence of Ahıska Turks and the deeds of Omar Faig Nemanzadeh, one of the leaders of this struggle, are analyzed.

A qualitative research approach was followed in the research and document analysis method was used. Data were collected from libraries, academic databases, and archive reviews.

Since 1268, Ahıska has been the central city of the principality known as Atabek Yurdu (Sa-Atabago in Georgian). This principality was an autonomous political entity. It existed under the Ilkhanids, Qara Qoyunlu, Aq Qoyunlu, Safavids, and Ottoman Empire. With the 1829 Treaty of Edirne, Ahıska was ceded to Russia as a war indemnity. With the Treaty of Edirne, the Atabek Yurdu was divided. While 16 of 21 districts remained in the Ottoman Empire, 5 of them were annexed to Russia. Ahıska was also left for Russia. Since the early 1900s, Armenian and Georgian oppression against Muslims in the South Caucasus increased. Russia withdrew from the South Caucasus with the Bolshevik Revolution. When the attacks against them increased, Muslims started to gather their organizations. Since the Treaty of Edirne with Russia was no longer valid, the Turks living in Ahıska wanted to join the Ottoman Empire (Turkey) as before. Ahıska Turks strived for this purpose, but they failed. Ahıska and Ahıska Turks remained within the borders of Georgia.

Omar Faig Nemanzadeh was born in Ahıska in 1872 and received his education in Russian primary school. After primary school, he went to Istanbul and graduated from Darüşşafaka School (College). After working as a civil servant in Istanbul for a while, he returned to Ahıska. The

Caucasus belonged to Russia until 1917. Nemanzadeh worked as a teacher and journalist-writer in cities such as Tbilisi and Baku. He was one of those who published the satirical magazine “Molla Nesrettin”, which defended Jadidism. During this period, he became a well-known intellectual among Azerbaijani and Caucasian Turks.

Before the First World War, ethnic movements started in the South Caucasus and ethnic conflicts emerged. In this process, Muslims (Turks) became the target of terrorist organizations. Upon these pressures, Muslims started to organize to defend themselves and protect their rights. Ahıska Turks also emerged their leaders and organized them under the leadership of the famous journalist Omar Faig Nemanzadeh.

While Nemanzadeh was trying to ensure the safety of his people, he was also engaged in establishing international relations. Tsarist Russia disintegrated. Nemanzadeh, as the official representative of the Ahıska Turks, met with Talat Pasha, the head of the Ottoman Government. During the meeting, he stated that Ahıska and its surroundings were part of the former Childir Province, that they shared the same culture with Türkiye, and that they wanted to join Türkiye. Talat Pasha approved this request, but the Armistice of Mudros prevented the realization of this request.

On October 29, 1918, the Ahıska Turks established a state called the Ahıska Provisional Government. This state merged with the small states established in nearby provinces in a similar situation and became a larger state in Kars. The name of this state was Cenubi Garbi Kafkas Government Provisional Administration. Ömer Faik Nemanzadeh and Server Atabek from Ahıska took influential roles in this state.

In 1918, the Georgian state was also established and occupied Ahıska. Although Ahıska was taken back, it could not be retained. Omar Faig Nemanzadeh was repeatedly arrested and released. The British army in the Caucasus destroyed the state in Kars on April 22, 1919, captured its leaders, and exiled them to Malta.

The Ahıska Turks revolted against the arbitrary practices of the Georgian administration in March 1919, and the Georgian administration suppressed this uprising in a bloody way. This event was covered in the Azerbaijani press as the “Ahıska massacre”. At the end of the struggle of Azerbaijani intellectuals, Numanzade, who was imprisoned in Georgia, was released. Numanzade returned to Azerbaijan.

Nemanzadeh's approach to Ahıska was realistic. His main idea was to join Ahıska in Turkey. This did not happen. While the 1921 Moscow and Kars agreements provided Turkey's guarantees for Nakhchivan and Batumi, Ahıska was deprived of this guarantee as well. This time, Nemanzadeh strove for the autonomous administration of Ahıska within Georgia based on the Bolsheviks' “right of peoples to self-determination”. However, the Georgian administration opposed this. This time, at the request of the Bolsheviks, Nemanzadeh was appointed as the head of the Muslim branch of the Georgian Revolutionary Committee (Revkom). While the Bolshevik Revolution was being established, many problems ensued. The Communist Party drew the attention of the Communist Party to the problems caused by the Turkophobic and Islamophobic understanding of the authorities in Ahıska. He worked for the solution of these problems and the improvement of the rights of Muslims in Georgia. He did not stay in this position for a long time and had to leave the post. He returned to Azerbaijan and worked as an education administrator.

After his retirement, he started writing his memoirs. In 1937, he traveled to his native Ahıska, where he was arrested by the prosecutor Odabashian and shot to death after three months of interrogation. He was acquitted in 1958. The location of his grave is not yet known. The Ahıska

Turks, whose rights Nemanzadeh defended, were subjected to ethnic cleansing, and deported from their homeland in 1944.

Etik Kurul Kararları

Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çatışma Beyanı

Bu makalenin araştırması, yazarlığı ve yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın bir çıkar çatışması yoktur.

Yayın Etiği Beyanı/ Publication Ethics Statement / Заявление о публикационной этике

Bu makalenin planlanmasından, uygulanmasına, verilerin toplanmasından verilerin analizine kadar olan tüm süreçte “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

All the rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" have been complied with in the whole process from the planning of this article to its implementation, from data collection to data analysis. None of the actions specified under the title of "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", which is the second part of the directive, were not carried out. During the writing process of this research, scientific, ethical and citation rules were followed; No falsification was made on the collected data. This work has not been submitted for evaluation to any other academic publication medium.

Все правила, указанные в «Директиве по этике научных исследований и публикаций высших учебных заведений», были соблюдены на протяжении всего процесса, от планирования этой статьи до ее реализации, от сбора данных до их анализа. Ни одно из действий, предусмотренных заголовком «Действия, противоречащим научным исследованиям и публикационной этике», который является второй частью директивы, не было осуществлено. В процессе написания данного исследования соблюдались научные, этические правила и правила цитирования; никакой фальсификации собранных данных не было. Эта работа не была представлена для оценки каким-либо другим научным изданиям.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H. (2012). *Kafkasya'da Türk soykırımı*. İleri Yayınları.
- Agara, İ. (2011). Zeynep Atabekoğlu ile babası Osman Server Atabek üzerine konuşma. *Bizim Ahıska Dergisi*. S. 15.
- Akpınar, Y. (2023). Ömer Faik Numanzade: Kafkasya Türklüğünden Azerbaycan Türklüğüne. *Çapar Dergisi*, İyun 2023, 4. Hüsusi Bırakılış, 44-58.
- Alp, A. (2009). I. Dünya Savaşı sırasında İdil-Ural boyunda Kars Müslümanları için düzenlenen yardım faaliyetleri (1915). II. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu*. Bildiriler. Eser Ofset, 9-12.

- AMEA (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası). (2023). *Ömer Faiq Nemanzade ve ana dilimiz*. (Ed. N. Memmedli ve İ. Kazımov). Zerdabi Neşr.
- AQ (Azerbaycan Qezeti), (1918-1920). *Azerbaycan Qezeti*, Transliterasyon. Cilt 1-10. (Translit. M. Genceli ve A. Ağaoğlu) ADA Üniversitesi Neşri. <https://ada.edu.az/azerbaijannewspaper>
- Askeroğlu Aslan, A. (2019). Konferanslar ve anlaşmalarda Ahıska (XIX-XX. yüzyıllar). 2. *Uluslararası Türk Topulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri. Bildiriler*. Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, 49-54.
- Aslan, B. (2009). İşgalden kurtuluşa Azerbaycan Türklerinin Kars bölgesinde yardım faaliyetleri. *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu. Bildiriler*. Eser Ofset, 49-64.
- Ağayev, M. (2008). *Kurtuluş savaşı yıllarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ahmed Cavad. (2022). Ömer Faiqin başına gelenler. (İçinde) Nemanzade, Ömer Faiq, 2022, *Azerbaycan Yazıları* (Translit. M. Genceli ve A. Ağaoğlu), ADA Üniversitesi.
- Atnur, İ. E. (2001). *Osmanlı yönetiminden Sovyet yönetimine kadar Nahçıvan (1918-1921)*. Türk Tarih Kurumu.
- AV (Ardahan Valiliği), (2002). *Serhat şehri Ardahan*. Ardahan Valiliği Yayınları.
- Aziz, B. (2013). *Ermenilerin Türk soykırımı*. (Çev. S. Şimşir). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Barataşvili, L. ve K. Barataşvili (2022). *Ahıskalı baba ve kızdan hatıralar (1917-1988)*. (Çev. O. Uravelli), Cinius Yayınları.
- Bedirhan, Y. (2000). *Selçuklular ve Kafkasya*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Buntürk, S. (2007). *Rus Türk mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Berikan Yayınları.
- Çınar, İ. (2020). Educational results of an exile: The Ahıska Turks. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 7(4). 1603-1633. <http://iojet.org/index.php/IOJET/article/view/1075>.
- Çınar, İ. (2023a). Ceditçi bir etnopedagog: Ömer Faik Numanzade. *Ömer Faiq Nemanzade ve Ana Dilimiz* içinde (33-40). Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası. Zerdabi Neşr.
- Çınar, İ. (2023b). Caksu Atabekliği. 3. *Uluslararası İlişkiler Sempozyumu*. 22-24 Kasım 2023. Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Çınar, İ. (2024). Ömer Faik Numanzade ve eğitim anlayışı. Yayına hazır makale.
- Çitil, R. (2013). Ahıskalı Ömer Faik Numanzade'nin matbuat hayatı (dizi yazı). *Bizim Ahıska Dergisi*. S. 35-55. www.bizimahıska.org
- Çitil, R. (2020). Ahıskalı Ömer Faik Numanzade'nin matbuat hayatı (dizi yazı). *Eğitim Dergisi*. S. 68-70, 78. www.egitirim.gen.tr
- Dayı, S. E. (1997). *Elviye-i selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) millî teşkilatlanma*. Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.
- Dedeoğlu, A. (2021). *Ahıska Bölgesi ve Kıpçak Atabegler tarihi. (11. 16. Yüzyıllar)*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Efendizade, M. (2022). Faiq Efendinin hebsi. Nemanzade, Ömer Faiq. *Azerbaycan Yazıları*. ADA Üniversitesi.

- E. H. (Ehmed Hamdi Qaraağazade). (1919). *Axıska qırğını*. Azərbaycan Qezeti. 17 Mart 1919, sayı 138. Transliterasyon. Cilt 6. (Translit. Genceli, M. ve Ağaoğlu, A.) ADA Üniversitesi Neşri. <https://ada.edu.az/azerbajjannewspaper>
- Erden, Ö. 2017. *Türkiye'nin doğu sınırının oluşumu (antlaşmalar protokoller problemler)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Esker, N. (2017). XX Esrin evvellerinde şerqi anadoluda siyasi vaziyet ve Ermenilerin törettdiyi soyqırımlar. *XX Esrde Türk-Müselman Halqlarına Qarşı Soyqırımları mövzusuna hesr olunmuş IV beynelxalq elmi konfransın materialları*. AMEA Tarix İnstitutu. 482-485.
- Gezer, E. (2019). Posof'ta kurulan Atabek Devleti'nin dış politikası. *Ardahan Değerlemeleri-1*. (Ed. Kurtbaş, İ.) içinde (191-212). Nobel Bilimsel Eserler.
- Gökdemir, A. E. (1998). *Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gündüz, L. (2016). Ahıskalı Ömer Faik'in İstanbul'a mektubu. *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 41, 33.
- Hasanov, H. (2004). *Neriman Nerimanov: milli temayüllü kommunist*. Pedagogika.
- IHRNASA (Institute of Human Rights National Academy of Sciences of Azerbaijan). (2013). Crimes by Armanian Terrorist and Bandit Groupings Against Humanty (XIX-XXI Centuries). Brief Chronological Encyclopedia. (Ed. R. Mustafayev)
- İsgenderzade, S. (2022). Yanıqlı bir xeber. Nemanzade, Ömer Faiq. *Azərbaycan Yazıları*. ADA Üniversitesi.
- İshakov, S. M. (Sost., predisl. i primeç.) (2014). "Grajdanskaya voyna v Rossii i Musul'mane", *Sbornik dokumentov i materialov*. Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut possiyskoy istorii, Nauçnyy sovet po istorii sotsial'nih reform, dvijeniyy i revolütsiy, Tsentr stratejiçeskooy konyuktury. ISBN 978-5-906233-69-1.
- İshakov, S. (2023). Ö. F. Numanzade'nin ve akrabalarının biyografisiyle ilgili yeni veriler. *Çapar Dergisi*. İyun 2023, 4. Hüsusi bırakılış, 59-63.
- İsmayıl, X. (2017). Ermenilerin Xristiyanlara qarşı törettdiyi soyqırım ve siyasi terror aktları. *XX Esrde Türk-Müselman Halqlarına Qarşı Soyqırımları mövzusuna hesr olunmuş IV beynelxalq elmi konfransın materialları*. AMEA Tarix İnstitutu. 517-525.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklâl harbimiz*. Türkiye Yayınevi.
- Kemaloğlu, Y. (2015). Ömer Faik Numanzade'nin siyaset, din ve eğitime dair görüşleri. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, SBE]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Keskin, A. (2023). Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan'daki Faaliyetleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. S. 35, 95-137.
- Keykurun, N. (1998). *Azərbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*. İlke Kitabevi Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi*. C. I. Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1966). "Türk-Gürcü Savaşı'nda en büyük milli kahramanımız: (Y. Mühendis Osman Server Atabek (1886-1962)", *Kars İli, 1. Sayı: Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşunun 45. Yıldönümü Özel Sayısı*, Ankara, 54-58.
- Kırzioğlu, M.F. (1968). Anadolu'da ilk Türk cumhuriyeti: Cenubü-Garbi Kafkas Cumhuriyeti. *Türk Kültürü Dergisi*. S. 72, 948-968.

- Kırzioğlu, M. F. (1970). *Kars ili ve çevresinde Ermeni mezâlimi*. Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları. Kardeş Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk boylarında Kıpçaklar (Ahıska/Çıldır eyaleti tarihinden)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kolektif. (2012). *Kızıl Kitap: İngilizlerin Mavi Kitap'ına Sovyetlerin yanıtı. Güneybatı Kafkas'ta Taşnak mezalimi*. (4. Basım). (Çev. Kayhan Yükseler). Kaynak Yayınları.
- Mahmudov, Y., Mustafazade, T., Memmedov, S. Necefli, G., Mustafa, N., Memmedova, G., Hasanov, H., Memmedov, İ., Umudlu, V., Hacıyeva, S., Memmedova, İ., Gözalova ve N. (2018). *İravan hanlığı: Rusya işgali ve Ermenilerin Kuzey Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi*. AMEA Tarih Enstitüsü ve Atatürk Araştırma Merkezi.
- Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkas'ında siyasi ve etnik yapı. Eski çağlardan günümüze Azerbaycan tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Muradov, N. (2021). Ömer Faik Numanzade ve Azerbaycan Düşünce Tarihindeki Yeri. *Azerbaycan Düşünce Tarihi* (Ed. A. Asker) içinde (391-424). YTB Yayınları.
- Muradov, N. (2023). Mehmet Emin Resulzâde'nin Ömer Fâik Numanzâde atıfları. *Çapar Dergisi*, İyul 2023, 5. Hüsusi bırakılış, 17-21.
- Musayeva, İ. (2023). *Ömer Faik Nemanzade: Publisist, maarifçi, içtimai hadim*. Tuna.
- Mustafaev, J. (2019). Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin hayatı ve faaliyetleri (1872-1937). [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, TAE]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Mustafalı, C. (2023). Ömer Faik Numanzade'nin Talat Paşa ve Enver Paşa'ya yazdığı mektup. *Çapar Dergisi*. İyun 2023, 5. Hüsusi Bırakılış, 44-54.
- Neciye, E. (2006). *Kafkaslarda Türk katliamı*. Emre Yayınları.
- Nemanzade, Ö.F. (2006). *Seçilmiş eserleri*. (Haz. Ş. Qurbanov). Şerq-Gerb.
- Nemanzade, Ö. F. (2022). *Azerbaycan Yazıları*. (Translit. M. Genceli, ve A. Ağaoğlu). ADA Üniversitesi.
- Numanzade, Ö. F. (2000). *Kafkasya'dan İstanbul'a hatıralar*. (Haz. İ.M. Yıldırım ve F. Gökçek) İzmir Akademi Kitabevi.
- Olgun, K. ve Çerçiçenkina, N. (2014). *Moskova ve Kars konferansları: tutanaklar ve belgeler*. Değişim Yayınları.
- Özdemir, A.U. (2019). *Türkiye, Rusya, İran odağında Kafkasya askeri ve siyasi gelişmeler kronolojisi (1914-1923)*. Akıl Fikir Yayınları.
- Resulzade, M. E. (2022). "Vicdan sızlayır". Nemanzade, Ömer Faiq. *Azerbaycan Yazıları*. ADA Üniversitesi.
- Sarıkaya, M. (2019). Azerbaycan Türklerinin Ardahan'a destekleri (1905-1920). *100. Yılında Ardahan Kongreleri Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. (Ed. M. Sarıkaya). Berikan Yayınları.
- Sarı, M. (2014). *Türkiye-Kafkasya ilişkilerinde Batum (1917-1921)*. Türk Tarih Kurumu.
- Sarı M. (2015a). Ahıska'da son Osmanlı idaresi (1918). *Karadeniz Araştırmaları*. C. 12, S. 46.
- Sarı, Mustafa, (2015b). 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Ahıska ve civarında Türk teşkilatlanması (Ekim 1918-Nisan 1919), *Yeni Türkiye Dergisi*. S. 78.

- Sarı, M. (2016). Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918). *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*. Mart/March 2016, Yıl/Vol. 1, No 2.
- Shaw, S. J. (1921). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Ermeniler*. (2. Baskı). (Çev. Ş. Dinlenç). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tiflisli. (2022). Ömer Faiq Efendi üçüncü defa hebeste. Nemanzade, Ömer Faiq. *Azerbaycan Yazıları*. ADA Üniversitesi.
- Tosik Dinç, F. (2015a). *Ahıska Türkleri (1800-1921)*. [Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, SBE]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Tosik Dinç, F. (2015b). Batum Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesine kadar geçen sürede Ahıska'daki faaliyetler. *Route Educational and Social Sciences Journal*. Vol. 2(1), 347-357.
- Tosik Dinç, F. (2019). Kıpçak Türklüğünün Anadolu Türklüğü ile buluşması ve Osmanlı idaresi altında Ahıska. 2. *Uluslararası Türk Topulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri*. Bildiriler. Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, 40-48.
- Tuğaç, H. (1975). *Bir neslin dramı*. Çağdaş Yayınları.
- Ural, S. (2008). *Mondros mütarekesi ve doğu vilayetleri*. IQ Kültür Sanat Yayınevi.
- Qurbanov, Ş. (1992). *Ömer Faiq Nemanzade*. Gençlik.
- Vahabova, S. (2023). Ömer Faiq Nemanzade yaratıcılığında Türk milli teessübkeşliyi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. C. 11, S. 31, 85-97.
- Valehoğlu Hacılar, F. (2019). 1918 yılının ilk yarısında Ahılkelek kazasında Türk Müslüman nüfusa karşı etnik temizlik olguları ve sonuçları: Göyye ve Hosbiye katliamları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 8(2), 1263-1275.
- Yel, S. (2003). Osmanlı ordusunun Kafkasya harekâtı ve Bakû'nun kurtarılması. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. S. 2.
- Yel, S. (2019). Ardahan kongresi ve IX. ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa. *100. Yılında Ardahan Kongreleri. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Ed. M. Sarıkaya). Berikan Yayınevi, 445-464.
- Yemelianova, G. (2015). Georgia's European Quest: The Challenge of the Meskhetian Turks. *Caucasus International*. 5(3), 77-88.
- Zakon. (2020). Zakon RSFSR ot 26.04.1991N 1107-1 "O reabilitatsii repressirovannih narodov"
- Zalyaev, R. (2015). Mart 1921 tarihli Rusya ve Türkiye arasında yapılan anlaşma: Müzakereler süreci (Şubat, Mart 1921 yılı). *Ardahan'ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Anlaşmaları Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*. (Haz. H. A. Tokur). Atatürk Araştırma Merkezi, 117-129.
- Zamanof, A. (1986). Ömer Faik Numanzade. (Çev. Y. Akpınar), *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. S. 7, 195-202.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Pozitif Matbaacılık.
- Zeyrek, Y. (2011). Al bayrağa veda: Xırtızlı Binali Uğurlu'nun hatıraları. *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 22.